

SOK

MEI 2014

mededelingen

60

EEN UITGAVE VAN STUDIEGROEP ONDERAARDSE KALKSTEENGROEVEN

SOK

mededelingen

60

- 2 De wording van een icoon
'Hij, die zijn naam voor eeuwig verbond aan de Sint
Pietersberg': Ir. David Cornelis van Schaik – *Lucie Bastiaens*
- 16 Water in de Fallenberg – Jezuïetenberg – *Peter Houben*
- 22 De gebroeders Eijssen van Sint Pieter – *Jacques Konings*
- 28 Mergel met goud betaald! – *Piet Kelderman*
- 32 Diverse mergeexploitanten in een groot deel van de
St. Pietersberg in de 16^e eeuw
Deel 2 – *Peter Jennekens & Rob Habets*

De wording van een icoon 'Hij, die zijn naam voor eeuwig verbond aan de Sint Pietersberg': Ir. David Cornelis van Schaik ¹

LUCIE BASTIAENS, KONINGSPLEIN 116^E, 6224 EH MAASTRICHT

AFBEELDING 1: Ir. D.C. van Schaik tussen zijn geliefde natuur, 1941 (foto van fotoalbum

◀ Wim van Schaik, Collectie Ed de Grood)

“Mijn vader werd een expert in de grotten”², aldus Wim van Schaik, zoon van Ingenieur David Cornelis van Schaik. Deze uitspraak omvat hoe de meesten zich Ir. D.C. van Schaik herinneren of over hem denken. Aan Van Schaik wordt gerefereerd als dé kenner van de Sint Pietersberg. Zelfs op zijn grafsteen staat vermeld: ‘pionier van de Sint Pietersberg’³. Van Schaik was en is een icoon. Wie zich op een of andere manier bezig houdt met de Sint Pietersberg kan niet om hem heen. Toch lijkt de wording tot pionier van de Sint Pietersberg geen logische ontwikkeling voor een elektrotechnisch ingenieur uit het noorden van het land. Hoe is de weg hier naartoe verlopen? Hoe is het icoonbeeld van Van Schaik in de loop der jaren ontstaan?

Kennismaking met Zuid-Limburg

Van Schaik's eerste kennismaking met Zuid-Limburg en met de Sint Pietersberg vindt plaats in 1918, als het bedrijf N.V. Kalkmergel-Mij. ‘Sint Pietersberg’ hem vraagt mee te werken aan het ontwikkelen van een kabelbaan om afgegraven mergel makkelijk naar de oostkant te vervoeren waar het door middel van schepen vanaf het kanaal Luik-Maastricht kan worden weggevoerd⁴. In 1927 vraagt N.V. Kalkmergel-Mij. ‘Sint

¹ Dit artikel is gebaseerd op mijn gelijknamige bachelor scriptie voor Cultuurwetenschappen (Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen Universiteit Maastricht 2012). Voor het Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum Limburg heb ik al eerder een artikel geschreven, gebaseerd op deze scriptie, waardoor sommige delen overlappend met dit artikel zijn.

² E. Staal, ‘Ondergronds natuurbeschermen. Zoon van mede- grondlegger Limburgs Landschap vertelt’, *Limburgs Landschap zomer* (2002) p. 15.

³ Foto van grafsteen: Spee, 1987-1997, geen paginering.

⁴ Wim van Schaik in interview van Ed de Grood met Wim van Schaik, 3 oktober 2002 te Geldrop; E.M. Kruytzer, ‘Uit eigen kring. Ir. D.C. van Schaik 80 jaar’, *Natuurhistorisch Maandblad* 57 (1968) p. 150.

Pietersberg' Van Schaik opnieuw mee te werken aan een project. De kabelbaan voldoet niet langer. Om het afgegraven mergel voortaan dóór de berg te vervoeren moet een tunnel worden aangelegd. Van Schaik dient dit plan uit te gaan werken⁵. Daarvoor verhuist het gezin in 1930 naar Maastricht. Van Schaik is echter opgeleid tot elektrotechnisch ingenieur en moet zich nu verdiepen in de mijnbouwkunde, aangezien hij de leiding krijgt bij de aanleg van de tunnel⁶. Hij maakt zoveel mogelijk gebruik van de reeds bestaande gangen en de nauwkeurige plattegronden van het Noordelijk Gangenstelsel, het deel van de Sint-Pietersberg waar de tunnel doorheen zal lopen⁷. Door deze werkzaamheden maakt Van Schaik voor het eerst kennis met de onderaardse wereld van de Sint Pietersberg. Een wereld die hem gaat fascineren. Zo schrijft Van Schaik:

4

“Wanneer men voor het eerst het warnet van onderaardsche gangen betreedt, maakt dit, mede door de daar heerschende diepe duisternis, een wonderlijken en machtigen indruk”⁸.

Van 1928 tot 1931 werkt men aan de aanleg van de tunnel die later de naam ‘Van Schaik tunnel’ zal krijgen⁹. Met de verhuizing van Van Schaik en zijn gezin komen zij als protestants gezin (het gezin Van Schaik was Nederlands Hervormd) in het katholieke Zuid-Limburg te wonen. Ook al speelde het geloof een belangrijke rol, toch lijkt het Van Schaiks activiteiten niet te hebben belemmerd. Dat deze geloofsachtergrond geen beslissende rol speelt, blijkt alleen al uit het feit dat Van Schaik gedurende

5 Het aantal ingenieurs was in de jaren '20 in Limburg niet zo groot, zij hadden of in Aken gestudeerd of werden uit het noorden van het land aangetrokken.

6 RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaik, 21.170A, inv. nr. 75: Verklaring directie Joh. Th. v.d. Zwaan.

7 Ir. D.C. van Schaik e.a., *De Sint Pietersberg: met aanvullend gedeelte van 1938-1983* (Thorn 1983; oorspr. 1938) pp. 55-56.

8 *Ibidem*, p. 49.

9 Jan Spee, 1987-1997, geen paginering.

zijn jaren in Limburg in vele stichtingen en commissies plaatsneemt. Door zijn intellectuele achtergrond en kennis krijgt Van Schaik naamsbekendheid en status. Niemand had zich eerder zo verdiept in de gangenstelsels van de Sint Pietersberg. Men ziet Van Schaik daarom als iemand die ‘iets te melden’ heeft¹⁰.

In de greep van de berg

In 1931 is de aanleg van de tunnel klaar en zit Van Schaik, midden in de economische crisis, zonder werk. Naast het uitvoeren van opdrachten als technisch adviseur en het schrijven van artikelen voor diverse tijdschriften, verdiept Van Schaik zich in de Sint Pietersberg. Hij probeert zijn interesse om te zetten in werk door stukken te schrijven voor verschillende kranten en tijdschriften en hij geeft regelmatig lezingen¹¹. In de loop van de jaren dertig verwerft Van Schaik verschillende opdrachten waarvan vele met de Sint Pietersberg te maken hebben. Zo schrijft hij diverse boekjes over de berg, zoals het in 1935 gepubliceerde *De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg: geïllustreerde beschrijving van het Noordelijk gangencomplex*. Daarnaast bezoekt Van Schaik, op kosten van de gemeente Maastricht, archieven in Parijs om daar onderzoek te doen naar stukken over Maastricht die zijn gemaakt door de Fransen tijdens hun bezetting¹². Van Schaiks belangstelling hiervoor was gewekt doordat hij bij het aanleggen van de tunnel door het Noordelijk Gangenstelsel gebruik had gemaakt van afschriften van oude Franse tekeningen die zich in het archief in

10 Interviews met Ed de Grood, 27-4-2012, te 's Gravenvoeren, Henri Ceha, 12-5-2012, te Maastricht.

11 RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaik, 21.170A, inv. nr. 2: Verschillende briefwisselingen.

12 *Ibidem*, inv. nr. 152: 'Rapport november 1933', pp.1-2. Maastricht was bezet vanaf eind achttiende eeuw.

Maastricht bevonden. In Parijs vindt Van Schaik stukken en tekeningen van Maastricht en de Sint Pietersberg, inclusief Fort Sint Pieter¹³. Naar aanleiding van dit onderzoek schrijft hij een rapport voor de gemeente Maastricht over zijn bevindingen in de Parijse archieven¹⁴.

Tevens gaat Van Schaik vanaf 1933 zijn eerste opdracht voor de ENCI uitvoeren. Hij moet foto's maken van opschriften in het Gangenstelsel Slavante omdat de ENCI deze gangen met een mengsel van water en afvalstoffen volspuit, waardoor de opschriften op de wanden verloren gaan. Door ze te fotograferen blijven deze opschriften enigszins bewaard¹⁵. Deze opdracht levert Van Schaik geld op dat hij hard nodig heeft en biedt hem een kans om de ondergrondse wereld van de Sint Pietersberg beter te leren kennen. Bovendien probeert Van Schaik in 1934 tot een kartering te komen van Gangenstelsel Zonneberg. Deze poging komt niet echt van de grond¹⁶ maar laat wederom Van Schaiks fascinatie zien.

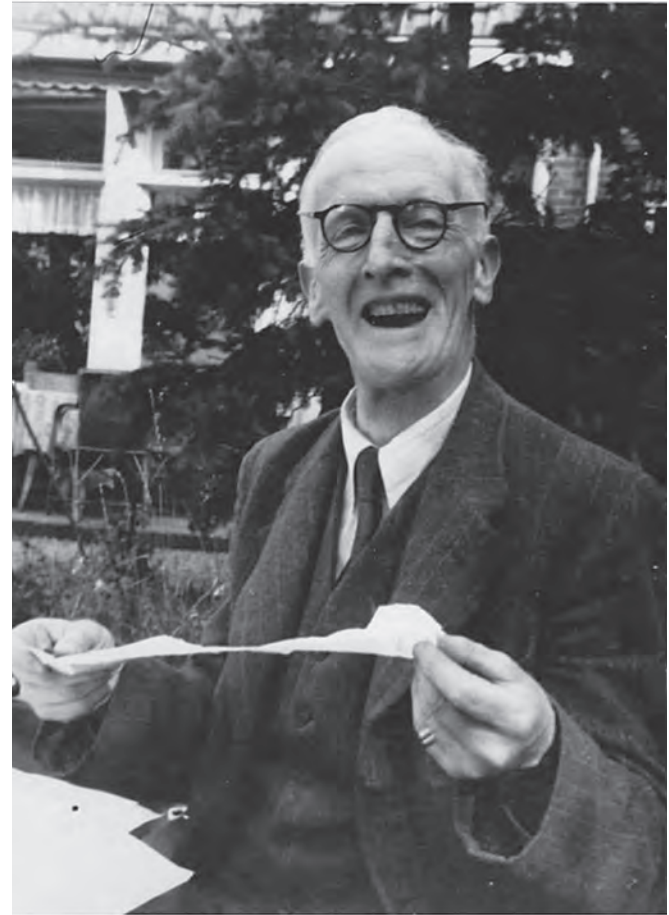
Deze opdracht van de ENCI vormt het begin van een levenslange maar dubbelzinnige relatie tussen Van Schaik en de ENCI. Veel van Van Schaiks werkzaamheden hangen namelijk, op een directe of indirecte manier, samen met de activiteiten van de ENCI. Zo komt Van Schaik naar aanleiding van vergunningsaanvragen tot uitbreiding van de ENCI in een aantal commissies terecht. Van Schaik zal tegen de werkzaamheden van de ENCI vechten, aangezien zij de door Van Schaik zo geliefde berg laat verdwijnen. Daartegenover zal de ENCI bijdragen aan het icoonbeeld dat er van Van Schaik ontstaat en dit mede in stand houden.

¹³ *Ibidem*, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 2-4.

¹⁵ Valkenburg, *Ondergronds Verzet*, pp. 19-20; E. Staal, 'Ondergronds natuurbescher men. Zoon van mede- grondlegger Limburgs Landschap vertelt', *Limburgs Landschap zomer* (2002) 12-17, p. 14; interview Henri Ceha, 12-5-2012 te Swier.

¹⁶ Ir. D.C. van Schaik, 'Het meten van den plattegrond van het gangenstelsel 'Zonneberg' in den Sint Pietersberg', *Historia* 8 (1942) p. 308.

AFBEELDING 2: Van Schaik in 1948 (foto van fotoalbum Wim van Schaik, Collectie Ed de Grood)

Zodoende is het een relatie met tegenstrijdigheden die een diplomatieke omgang vereist.

Groeiende betrokkenheid en erkenning

Van Schaïks fascinatie voor de Sint Pietersberg groeit: "Ik werd bezeten door de berg, in de goede zin van het woord dan. Ik moest en zou weten wat hij herbergde aan geheimzinnige gangen, vleurmuizen, fossielen en wat al niet."¹⁷ Hij raakt betrokken bij verschillende initiatieven rondom het behoud, de bescherming en de bekendmaking van de Sint Pietersberg. Ook voor het natuurschoon van Limburg meer in het algemeen zet Van Schaïk zich in, zoals blijkt uit zijn betrokkenheid bij Stichting het Limburgs Landschap. In 1931 wordt Van Schaïk benoemd tot inspecteur van Stichting het Limburgs Landschap, opgericht ter behoud van natuur en landschap¹⁸. Hiermee treedt hij binnen bij een eliteclub die bestaat uit gouverneurs, baronnen, directeuren en intellectuelen¹⁹. Later wordt Van Schaïk secretaris en lid van het algemeen bestuur. Dit laatste blijft hij zelfs tot zijn 82^e ²⁰.

Van Schaïks dubbelzinnige relatie met de ENCI komt tot uitdrukking in zijn betrokkenheid bij Limburgs Landschap. Hier vormt hij in de jaren veertig met onder andere burgemeester Michiels van Kessenich een speciale commissie binnen de stichting die zich buigt over de afgraving

17 'Morgen afscheid in Kasteel Neercanne. Limburgs Landschap verliest ir. D. van Schaik, ontdekker van de interne St. Pietersberg', *De Nieuwe Limburger* 28 januari 1970, p. 11.

18 RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 156: Statuten Stichting Het Limburgs Landschap.

19 E. Staal en I. Vos, *Het verhaal achter ... Jubileumboek t.g.v. het 75-jarig bestaan van Stichting Het Limburgs Landschap* (2006) pp. 5-6.

20 'Morgen afscheid in Kasteel Neercanne. Limburg Landschap verliest ir. D. van Schaik, ontdekker van interne St. Pietersberg', *De Nieuwe Limburger* 28 januari 1970, p. 11.

van de Sint Pietersberg door de ENCI²¹. Naar aanleiding van een ingewilligde concessieaanvraag van de ENCI in 1948, die een grote uitbreiding betekent, schrijft Stichting het Limburgs Landschap bijvoorbeeld brieven aan allerlei ministeries. Hierin wijst ze op het belang van het gebied op verschillende vlakken²². Dit schrijft zij, terwijl de ENCI Stichting het Limburgs Landschap financieel juist steunt²³.

Ook uit Van Schaïks lidmaatschap van het Natuurhistorisch Genootschap Limburg blijkt zijn fascinatie voor de Limburgse natuur en in het bijzonder de Sint Pietersberg. Vanaf mei 1930 ontwikkelt hij zich tot een zeer betrokken lid²⁴. Van begin af aan trekken de vleurmuizen Van Schaïks interesse²⁵ en als er (voornamelijk eind jaren dertig en in de jaren veertig) onderzoeken naar de vleurmuizen in de Sint Pietersberg plaatsvinden, helpt Van Schaïk regelmatig mee aangezien hij de gangenstelsels ondertussen goed kent²⁶. Het jaar 1937 luidt de start in van langdurig onderzoek naar allerlei aspecten van de vleurmuizen²⁷. Vanwege zijn kennis van de berg en interesse voor de vleurmuizen, gaat Van Schaïk mee op excursies, waarvan de eerste plaatsvindt in december 1938²⁸. Ook andere vleurmuise-geïnteresseerden kunnen altijd rekenen op zijn hulp, tijdens tochten maar

21 RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 157: 'Jaarverslag 1943-1944-1945'.

22 J.Th.M. Rokx, *Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter bescherming van de Sint Pietersberg* (Utrecht 1978) p. 17.

23 Archief ENCI, opschrift doos 290: Brief Stichting Limburgs Landschap, 22-4-1950; E. Staal en I. Vos, *Het verhaal achter ... Jubileumboek t.g.v. het 75-jarig bestaan van Stichting Het Limburgs Landschap* (2006) p. 43.

24 Natuurhistorisch Genootschap Limburg, 'Vergadering's notulen', *Natuurhistorisch Maandblad* 19 (1930) p. 52.

25 Bels, 'Ir. D.C. van Schaïk', *Natuurhistorisch Maandblad* 61 (1972), p. 138.

26 M. Bax, *De vleurmuis heb ik in dank ontvangen. 100 jaar vleurmuisonderzoek in de Sint Pietersberg; van benutting tot bescherming* (2010, scriptie Maastricht University), pp. 12-13.

27 *Ibidem*, p. 14.

28 *Ibidem*, p. 20.

ook voor het vangen en levend versturen van vleermuizen²⁹. Zelf zou hij uren in de gangen te vinden zijn, al fotograferend, meestal samen met zijn zoon³⁰. Ook in de jaren vijftig blijft Van Schaik betrokken bij onderzoeken. Waardering voor Van Schaik's bijdrage blijkt uit de, door mijtenskundige Dr. G. L. van Eyndhoven naar hem vernoemde mijtensort op vleermuizen *Notoedres vanschaiiki*³¹.

Van Schaik's groeiende liefde voor de natuur, in het bijzonder de Sint Pietersberg, resulteert in 1938 tot het samenstellen van een boek over verschillende waardevolle elementen van de berg. Hij draagt het boek op aan het Genootschap, waar hij het naar eigen zeggen aan te danken heeft³². Dit wordt binnen het Genootschap zeer gewaardeerd³³. Bovendien krijgt Van Schaik veel lof voor zijn publicatie. Men beschouwt *De Sint Pietersberg* direct als standaardwerk en Van Schaik als dé kenner van de berg³⁴.

In de jaren volgend op *De Sint Pietersberg* krijgt Van Schaik steeds meer erkenning. Verschillende verenigingen en commissies willen hem in hun midden en zijn advies inwinnen. Ten eerste de Commissie Sint Pietersberg, die in 1938 door de gemeente Maastricht in het leven wordt geroepen om de berg als recreatieve locatie in trek te krijgen³⁵. Van Schaik wordt aangesteld als adviserend ingenieur van de commissie³⁶.

²⁹ *Ibidem*, p. 14.

³⁰ Bels, 'Ir. D.C. van Schaik', *Natuurhistorisch Maandblad* 61 (1972), p. 138.

³¹ A. Voûte en W. Bongers, 'De vroege geschiedenis van het vleermuisonderzoek in Zuid-Limburg. Ter nagedachtenis aan een stel oude SOKken', *SOK mededelingen* 36 (2001) p. 24.

³² Ir. D.C. van Schaik e.a., *De Sint Pietersberg: met aanvullend gedeelte van 1938-1983* (Thorn 1983; oorspr. 1938) p. 19.

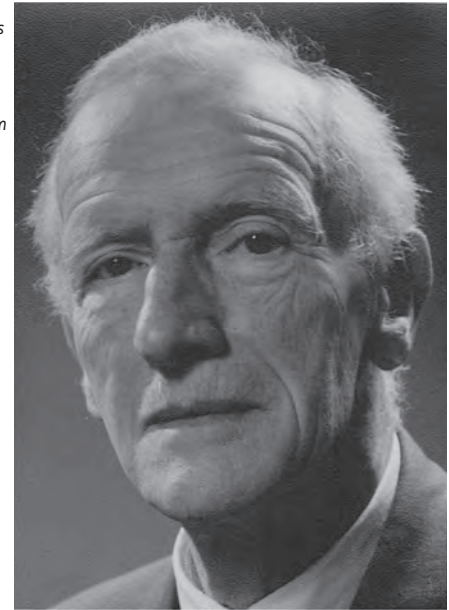
³³ J. Nypels, 'De St. Pietersberg', *Natuurhistorisch Maandblad* 27 (1938) p. 88.

³⁴ *Ibidem*, pp. 89-92.

³⁵ RHCL, archief Secretarie Maastricht, 20.007C, doos 1979: Brief gemeente Maastricht Kersten 22-09-1939; *Ibidem*: Notulen eerste vergadering 28-10-1938.

³⁶ *Ibidem*: Brief gemeente Maastricht commissieleden 19-10-1938.

AFBEELDING 3: Ir. David Cornelis van Schaik in 1958 (foto genomen door F. Lahaye, afkomstig uit fotoalbum Wim van Schaik, Collectie Ed de Grood)

Hij blijkt weer zeer betrokken en in zijn gedrevenheid om de natuur te beschermen stelt hij voor een stichting tot instandhouding van de Sint Pietersberg in het leven te roepen³⁷. Aan het eind van haar bestaan roemt de commissie Van Schaik's bijdrage³⁸.

Vlak voor het begin van de oorlog, in 1939, krijgt Van Schaik van de ENCI opdracht om opmetingen te verrichten in het Gangenstelsel Zonneberg³⁹. Deze opmetingen voor de ENCI vinden tegelijkertijd

³⁷ *Ibidem*: Notulen tweede vergadering op 07-12-1938.

³⁸ *Ibidem*: Brief van commissie aan de burgemeester, 12 september 1942.

³⁹ Ir. D.C. van Schaik, *Onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg. Geïllustreerde beschrij-*

AFBEELDING 4: Van Schaik aan het werk (afkomstig van Wim van Schaik, Collectie Henri Ceha)

plaats met Van Schaik's zitting in de Commissie Sint Pietersberg die zich bezig houdt met de begrenzing van het afgravinggebied van de ENCI. Hieruit blijkt weer de dubbelzinnigheid van de relatie tussen Van Schaik en de ENCI.

Niet alleen in de Commissie Sint Pietersberg richt Van Schaik zich op recreatie. Ook de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer Maastricht (VWV) gaat zich eind 1939 inzetten om toeristen naar de Sint Pietersberg te trekken. In Van Schaik vindt zij een gelijkgezinde en in 1941 benoemt de VWV Van Schaik tot bestuurslid⁴⁰ (bovendien wordt Van Schaik op 25 juni 1970 ere-bestuurslid uit waardering voor zijn inzet⁴¹). Hij houdt zich vooral bezig met de exploitatie; hiervoor zit hij met andere bestuursleden in de Exploitatiecommissie. Zij richt zich op het beheer van Gangenstelsel Zonneberg, het gangenstelsel waarvoor de VWV op 1 juni 1941 van de ENCI een exploitatievergunning krijgt⁴². Dat de ENCI deze vergunning geeft, laat zien dat zij op goede voet staat met de VWV. Toch blijkt er weer een dubbelzinnige relatie te bestaan. Zo protesteert de VWV tegen de concessieaanvraag van de ENCI in 1939 door een tentoonstelling over de ruïne Lichtenberg mee te organiseren⁴³. Deze tegenstrijdige belangen lijken een respectvolle omgang niet in de weg te staan.

⁴⁰ RHCL, archief VWV Maastricht, 21.393, doos 1: 'Jaarverslag 1939-1940', p. 5.

⁴¹ *Ibidem*: 'Jaarverslag 1970'.

⁴² *Ibidem*: 'Jaarverslag 1941'.

⁴³ J.Th.M. Rokx, *Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter bescherming van de Sint Pietersberg* (Utrecht 1978) p. 11.

In 1947 is het Van Schaik zelf die het initiatief neemt tot de oprichting van de Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie⁴⁴. Om zich sterker te kunnen inzetten voor het behoud van de Sint Pietersberg als monument, bundelen in deze commissie zes Nederlandse en Belgische organisaties hun krachten. Een van de eerste daden van de commissie was een protest tegen het feit dat de ENCI in 1948 een uitbreidingsvergunning kreeg. In de latere jaren gingen de activiteiten van de Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie vrijwel parallel lopen aan de vergunningsaanvragen van de ENCI⁴⁵.

Stichting het Limburgs Landschap, het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het Natuurhistorisch Genootschap Limburg zijn de Nederlandse betrokkenen in de commissie. Dit zijn organisaties waarbij Van Schaik sterk betrokken is en waarvan de vertegenwoordigers allen bekenden van Van Schaik zijn⁴⁶; zo is Michiels van Kessenich vice-voorzitter⁴⁷.

Het valt op dat veelal dezelfde mensen in de zojuist benoemde stichtingen, verenigingen en commissies belangrijke posities bekleden. Het lijkt erop dat Van Schaik zijn entree heeft gemaakt in de intellectuele kringen van Limburg en daarin een status heeft gekregen als kenner van de Sint Pietersberg, waardoor hij bij vele initiatieven rondom de berg wordt betrokken. Gedurende Van Schaiks gehele loopbaan komt met name één persoon zeer regelmatig terug, namelijk baron Michiels van Kessenich, die vanaf 1937 burgemeester van Maastricht is. Hij is een van de initiatiefnemers van Stichting het Limburgs Landschap, waar Van Schaik veel

met hem samenwerkt met betrekking tot de ENCI. Daarnaast stelt hij de Commissie Sint Pietersberg samen waar hij Van Schaik als adviserend ingenieur aanstelt. Overigens lijkt dit niet een heel voor de hand liggende aanstelling aangezien bij alle leden aan hun functie kan worden afgelezen waarom zij voor de commissie zijn gevraagd, maar bij Van Schaik is dit niet zo duidelijk. Het is mogelijk dat hij is toegevoegd omdat men hem door zijn boek *De Sint Pietersberg* onmisbaar acht in een commissie over de Sint Pietersberg. Gezien Michiels van Kessenich Van Schaik al langer kent en met hem samenwerkt kan hij hebben besloten Van Schaik bij de commissie te betrekken. Michiels van Kessenich werd tevens vice-voorzitter van de Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie, waarvan Van Schaik het initiatief tot oprichting nam. Het zal blijken dat Michiels van Kessenich een belangrijke rol blijft spelen als Van Schaik, ondanks zijn status, kritiek krijgt.

Kritiek op van Schaik

In 1943 krijgt de VVV een exploitatievergunning voor het Noordelijk Gangenstelsel, voornamelijk door de inspanningen van Van Schaik⁴⁸. Op een onderbreking tussen 1944 en 1945 na, leidt de VVV hier vanaf 1943 toeristen rond⁴⁹. Er breekt echter een onrustige en onduidelijke tijd aan als blijkt dat deze vergunning met de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944 is vervallen⁵⁰. De VVV moet wachten op een

⁴⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁶ W. van der Want, *Evenwichtsstrijd op de Belgisch-Nederlandse grens: De Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter bescherming van de Sint-Pietersberg (1947-1994)* (scriptie Universiteit Maastricht 2010) p. 25.

⁴⁷ RHCL, archief Secretarie Maastricht, 20.007C, doos 1979: Brief BNC aan Raad Gemeente Maastricht, 11-2-1948.

⁴⁸ RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaik, 21.170A, inv. nr. 11: Verschillende brieven van Van Schaik aan Inspectie der Domeinen en Inspecteur-Generaal der Mijnen.

⁴⁹ RHCL, collectie Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 17.10, inv. nr. 346: 'Advies inzake de exploitatie der grotten van de St. Pietersberg uitgebracht aan het ministerie van OKW' 2-7-1948, p. 4.

⁵⁰ RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaik, 21.170A, inv. nr. 11: Brief Inspectie der Domeinen aan VVV, 5-6-1946.

nieuw Groevereglement voordat er een beslissing wordt genomen over de vergunningenkwestie⁵¹. Bovendien willen de zogenoemde Bergmennekes ook aanspraak maken op de vergunning en worden daarin gesteund door Stichting 1940-1945⁵². Zij zijn al sinds 1935 op eigen initiatief als gids actief in de gangen. Van Schaïk probeert op verschillende manieren invloed uit te oefenen om ervoor te zorgen dat de VVV de vergunning krijgt⁵³. Zo boort hij ook zijn opgebouwde netwerk aan door Stichting Limburgs Landschap en het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap erbij te betrekken (terwijl deze eigenlijk niets met de onderaardse gangen te maken hebben)⁵⁴. De kwestie wordt in 1951 pas opgelost. De VVV wordt wel exploitant maar moet Stichting 1940-1945 in de exploitatiecommissie betrekken en 25% van haar inkomsten afstaan⁵⁵.

10 Tijdens deze vergunningenkwestie uit Stichting 1940-1945 persoonlijke verwijten naar Van Schaïk; zo trekt zij Van Schaïks vaderlands-

51 *Ibidem*: Brieven ministerie van oorlog aan VVV en aan minister van OKW, 14 augustus 1946 en 23 oktober 1946.

52 Waarschijnlijk omdat de 'bergmennekes' zich in de oorlog bezig zouden hebben gehouden met verzetswerk. Stichting 1940-1945 had vanaf haar oprichting als doel het bieden van morele, geestelijke en materiële steun aan personen, hun gezinnen en nabestaanden die tijdens de oorlog hadden bijgedragen aan het verzet (Stichting 1940-1945, 'Geschiedenis': <http://www.st4045.nl/geschiedenis.html>, 3-5-2012); RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 11: Bericht van de bergmennekes aan de Inspecteur der Domeinen Maastricht, 7-2-1948.

53 De VVV uitte in haar jaarverslag over 1948-1949 haar dankbaarheid voor alle moeite die Van Schaïk in de strijd had gestoken. RHCL, VVV Maastricht, 21.393, doos 1: 'jaarverslag 1948-1949'.

54 RHCL, collectie Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 17.10, inv. nr. 346: Bericht binnen LGOG van secretaris Wouters, 26-7-1948

55 RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 11: Bericht van de bergmennekes aan de Inspecteur der Domeinen Maastricht, 7-2-1948; *Ibidem*: Bewijs van overeenkomst tussen VVV en Stichting 1940-1945 getekend mei 1951.

lievendheid in twijfel⁵⁶. Daarnaast werd er al eerder een dergelijke twijfel geuit door Inspecteur-Generaal der Mijnen ir. C.M.J.A.F. Nicolas. Hij schrijft aan de Militaire Commissaris in de Provincie Limburg, luitenant-kolonel C.W.A. Schürmann, dat hij bezwaar heeft tegen een benoeming van Van Schaïk in een commissie voor de Limburgse grotten (die er overigens niet is gekomen) aangezien Van Schaïk zich te veel zou hebben ingelaten met de Duitse bezetter. Van Schaïk zou hen wegwijs hebben gemaakt in verschillende onderaardse groeven en bovendien N.S.B.-leider Mussert en andere N.S.B.-leden hebben rondgeleid⁵⁷. Ook al is het niet bekend of en in hoeverre dit daadwerkelijk is gebeurd, toch concludeert Nicolas dat "de heer Ir. van Schaïk uit eigen vrijen wil zijn medewerking heeft verleend aan de voormalige bezettende macht"⁵⁸.

Hoewel er geen uitsluitel over te geven is, is het toch opvallend dat Van Schaïk niet lang na deze beschuldigingen, in 1950, de koninklijke onderscheiding Ridder in de Orde van Oranje-Nassau ontvangt. Het is zeker opmerkelijk gezien het proces van het toekennen van een koninklijke onderscheiding normaal gebeurt doordat een verzoek van de werkgever via de burgemeester, via de commissaris van de koning bij een ministerie terecht komt, en dit bij Van Schaïk juist omgekeerd plaatsvindt⁵⁹. Het ligt het meest

56 RHCL, collectie Limburg Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 17.10, inv. nr. 346: 'Advies inzake de exploitatie der grotten van de St. Pietersberg uitgebracht aan het ministerie van OKW' 2-7-1948, p. 6.

57 RHCL, archief Staatsoezicht op de Mijnen 1818-1956, 07.102, inv. nr. 467: Brief Inspecteur-generaal der Mijnen aan de Militaire Commissaris in de Provincie Limburg, 2-12-1944; L. Van Diem, Meer dan de Nachtwacht en de verhalen van Wim van Schaïk alleen, pp. 55-57; RHCL, archief Staatsoezicht op de Mijnen 1818-1956, 07.102, inv. nr. 467: Brief Inspecteur-Generaal der Mijnen aan de Militaire Commissaris in de Provincie Limburg, 9-1-1945.

58 RHCL, archief Staatsoezicht op de Mijnen 1818-1956, 07.102, inv. nr. 467: Brief Inspecteur-Generaal der Mijnen aan de Militaire Commissaris in de Provincie Limburg, 9-1-1945.

59 Kanselierij der Nederlandse Orden, 'Procedure/voorwaarden, het aanvragen van een Koninklijke onderscheiding': <http://lintjes.nl/voordragen/procedure-voorwaarden>, 6-5-2012; RHCL, archief Commissaris van de Koningin, 04.11, inv. nr. 1034: Brief chef van het kabinet voor de Minister van OKW aan de Commissaris der Koningin in de provincie Limburg, 13-3-1950.

voor de hand dat Michiels van Kessenich, die op dat moment burgemeester van Maastricht is en samen met Van Schaïk al twintig jaar betrokken is bij Stichting Limburgs Landschap, het verzoek tot onderscheiding direct aan de minister heeft gedaan, aangezien er in de correspondentie aan Van Schaïk als ‘Inspecteur van de Stichting het Limburgs Landschap’ wordt gerefereerd. Het advies dat burgemeester A.L.H.M. Kessen (van Heer, waar Van Schaïk dan woont) geeft over Van Schaïk is uiterst positief. Bovendien is het interessant dat Kessen schrijft dat “over zijn houding in de bezetting zijn nimmer klachten gerezen”⁶⁰, terwijl dit wel het geval is. Dat Kessen dit schrijft wijst er op dat de hele kwestie van twijfels rondom Van Schaïk óf erg goed in de doofpot is gestopt en hij er als burgemeester dus niets vanaf weet, óf dat Kessen er wel vanaf weet, maar omdat hij een goede relatie met van Schaïk heeft, hij hem van blaam wil zuiveren. Het lijkt er in ieder geval op dat de kringen om Van Schaïk heen hem willen beschermen tegen kritiek, zijn iconstatus in stand willen houden, of hem in ieder geval in een positief daglicht willen stellen. Dat het verzoek om de onderscheiding direct aan hogherhand is gericht, past binnen deze interpretatie.

Het Sint-Pietersbergonderzoek

Na de oorlog ontstaat er een sterke vraag naar cement voor het heropbouwen van het land. Daarom is Gedeputeerde Staten van Limburg bereid om de ENCI een vergunning te verlenen voor een snellere afgraving van de Sint Pietersberg. Welke delen hiervoor in aanmerking

⁶⁰ RHCL, archief Commissaris van de Koningin, 04.11, inv. nr. 1034: Brief chef van het kabinet voor de Minister van OKW aan de Commissaris der Koningin in de provincie Limburg, 13-3-1950; *Ibidem*: Brief van de burgemeester van heer Kessen aan de Commissaris van de Koningin in de provincie Limburg, 21-3-1950.

AFBEELDING 5: Jan Dielis, mei 1984, foto Ed de Grood (Collectie Jan Spee)

komen, zal worden bepaald door de daarvoor in 1949 aangestelde 'Commissie inzake de begrenzing van het afgravingsgebied'⁶¹. Deze commissie besluit dat er eerst een wetenschappelijk onderzoek moet plaatsvinden, waarvan het inventariseren van de onderaardse gangen onderdeel zal zijn⁶². De ENCI stemt in met het onderzoek en stelt voor de kosten te dragen. Van Schaïk krijgt de leiding en er zal toezicht worden gehouden door de nieuwe 'Commissie inzake Wetenschappelijk Onderzoek van de Sint Pietersberg'. Voor de verschillende onderdelen van het onderzoek schakelt men specialisten in⁶³. Zo onderzoekt dr. L.D. Brongersma van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden de flora en fauna, zowel in als op de berg⁶⁴. In 1958 wordt het eindverslag hiervan gepubliceerd als *De St. Petersbergh bij Maastricht* en al eerder verschijnen er artikelen in het *Natuurhistorisch Maandblad*. De ontbrekende plattegronden van het Zuidelijk Gangenstelsel en Gangenstelsel Slavante gaat Van Schaïk zelf in kaart brengen. Daarnaast moet er een oudheidkundig onderzoek plaatsvinden naar opschriften op de wanden van de gangen en naar de bewerkingswijze van de steen. Hiervoor neemt Van Schaïk Jan Dielis aan, een amateurhistoricus die werkte bij de gemeente Maastricht⁶⁵. De keuze voor Dielis is opmerkelijk, aangezien hij geen professionele historicus is en hij bovendien lid was van de NSB van 1941 tot 1943. Na de oorlog werd hij daarvoor

veroordeeld en zat een straf uit in kamp Vught⁶⁶. Overigens stelt Van Schaïk de commissie pas op de hoogte van Dielis' aanstelling als deze al is begonnen met inventarisatiewerk. Hierdoor ziet de commissie zich genoodzaakt met zijn aanstelling in te stemmen.

Als het onderzoek in de zomer van 1949 van start gaat (de commissie trekt er drie jaar voor uit) begint Van Schaïk met het opmeten van de gangenstelsels. Vooral het werk in het Zuidelijk Gangenstelsel blijkt gevaarlijk te zijn, aangezien er regelmatig delen instorten doordat de ENCI bovengronds grond stort boven dit gangenstelsel. Over het algemeen spreekt de commissie zich uiterst positief uit over de medewerking van de ENCI. In de jaren vijftig rondt Van Schaïk het opmeten af, waardoor hij het Nederlandse deel van de Sint Pietersberg in kaart kan brengen. In 1959 presenteert hij de gehele plattegrond op een internationaal congres voor ondergrondse techniek en wegenbouw⁶⁷.

Toch is er na de drie jaar die de commissie voor het onderzoek uittrekt nog geen eindrapport van Van Schaïk. Het blijkt dat de samenwerking met Dielis niet goed verloopt. Verschillende stukken van Dielis laten op zich wachten en bovendien ontstaan er in 1954 ook financiële geschillen⁶⁸. Vanaf 1955 lijkt de situatie te escaleren. Commissieleden voeren gesprekken met zowel Van Schaïk als met Dielis waarin de heren elkaar beschuldigen van het achterhouden van stukken en het ten onrechte opstrijken van geld⁶⁹. Na verwoede pogingen van de commissie om

⁶¹ E. de Grood, 'De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg: vijf en veertig turbulente jaren', in: Ir. D.C. van Schaïk, *De Sint Pietersberg: met aanvullend gedeelte van 1938-1983* (Thorn 1983) 405-436, 416.

⁶² Ibidem; RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12274: Rapport aan Gedeputeerde Staten van Limburg, 14-5-1949, 4.

⁶³ De Grood, 'De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg', 416-417.

⁶⁴ RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 20: 'Rapport juli 1950' en rapport van Brongersma.

⁶⁵ RHC Eindhoven, collectie J.A.Th. Dielis te Lierop.

⁶⁶ RHCL, Archief Centrale Personeelsdienst gem. Maastricht, dossier J.A.Th. Dielis.

⁶⁷ E. de Grood, 'De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg: vijf en veertig turbulente jaren', in: Ir. D.C. van Schaïk, *De Sint Pietersberg: met aanvullend gedeelte van 1938-1983* (Thorn 1983) 405-436, p. 417.

⁶⁸ RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 36: Brief van Dielis aan Van Schaïk, 1-8-1954.

⁶⁹ RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12277: 'Bericht t.a.v. dhr. Peters' 22-7-1955 (geen afzender, maar waarschijnlijk afkomstig van dhr. Pans die secretaris was en meerdere van dit soort stukken schreef).

een rapport te ontvangen, of op zijn minst de beschikbare stukken te krijgen⁷⁰, krijgt de commissie pas vier jaar na de oorspronkelijk streefdatum van het eindrapport de schetsboeken van Dielis waarin hij alle opschriften van de wanden heeft overgetekend⁷¹. De commissie is enthousiast over zowel deze schetsboeken, als over een al eerder door Dielis geschreven stuk over oude muntvondsten, als over door Dielis ontdekte religieuze tekeningen uit de vijftiende of zestiende eeuw die men nog net voor instorting weet te fotograferen⁷². Toch ontvangt de commissie niet de zogenoemde 'sleutels' van Dielis, een verwijzingsstelsel waarmee de locatie van de opschriften kan worden opgezocht op de plattegronden van Van Schaïk. Hiermee maakt Dielis het lokaliseren onmogelijk⁷³. Daarnaast was er afgesproken dat Dielis zou inventariseren en vervolgens zijn onderzoeksgegevens zou doorgeven aan H.H.E. Wouters (gemeentearchivaris van Maastricht en secretaris van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap) die een rapport zou samenstellen⁷⁴. Aangezien Dielis alles voor zichzelf houdt en zelf een rapport schrijft, kan Wouters dit rapport slechts evalueren. De commissie concludeert in 1956 "dat er totaal geen samenwerking

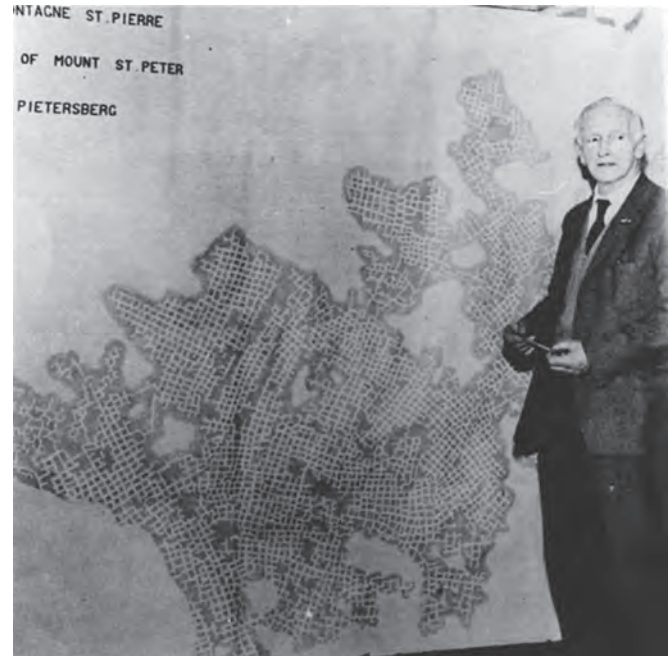
⁷⁰ Interviews met Ed de Grood, 27-4-2012, te 's-Gravenvoeren, en 21-5-2012 te Maastricht; RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12277: Bericht Pans aan Peters, 5-10-1956. 82; *Ibidem*: Brief van Pans aan Dielis, 20-9-1955.

⁷¹ *Ibidem*: Brief Pans aan Dielis, 19-12-1956.

⁷² E. de Grood, 'De onderaardse gangen in de Sint Pietersberg: vijf en veertig turbulente jaren', in: Ir. D.C. van Schaïk, *De Sint Pietersberg: met aanvullend gedeelte van 1938-1983* (Thorn 1983) 405-436, p.421-423.

⁷³ *Ibidem*, pp. 421-423; *Ibidem*, p. 419; RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12281: Opmerkingen bij rapport Dielis, 13-11-1957, p. 2.

⁷⁴ RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12281: Opmerkingen bij rapport Dielis, 13-11-1957, p. 2; *Ibidem*, pp. 1-5; *Ibidem*, inv. nr. 12275: Notulen 18-8-1950.

tussen de heren van Schaïk en Dielis heeft bestaan⁷⁵. Pas midden jaren zestig stelt Van Schaïk zelf een eindrapport op, dat dus Dielis' deel mist. Eind jaren zestig krijgt J.W.R. Brueren van Gedeputeerde Staten van Limburg de opdracht om de gegevens en tussentijdse rapporten afkomstig van het onderzoek te inventariseren en evalueren⁷⁶, met de intentie

⁷⁵ RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12277: Bericht Pans aan Peters, 5-10-1956.

⁷⁶ RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12293: Brief Gedep. St. aan ENCI, 23-6-1969.

het ‘rapport Van Schaïk’ alsnog af te maken. Mogelijk wordt hiertoe opdracht gegeven naar aanleiding van een verstrekte vergunning aan de ENCI in 1966⁷⁷. Brueren komt echter tot de conclusie dat hij de opdracht niet kan uitvoeren:

“omdat aan elk deel van dit ‘rapport’ essentiële delen ontbreken om de eenvoudige reden dat het veldwerk nooit gevolgd is door het - op ook maar een enigermate wetenschappelijke wijze - uitwerken der gegevens. [...] Men heeft jaren lang als een kat om de hete rijstebrij der wandschriften heen gedraaid en alles wat eruit gekomen is, zijn enkele populaire opstellen”⁷⁸.

Ook over Van Schaïk is Brueren zeer kritisch: “uit de verslagen van de 9 vergaderingen der “Commissie” volgt duidelijk dat er van ir. V.S. nooit iets uit de bus is gekomen”⁷⁹.

Het is interessant dat Dielis, gedurende de moeilijkheden, Van Schaïk ook heeft verweten dat hij beschermd zou worden door de kringen waarin hij zich bevindt. Dit zou volgens Dielis blijken uit het feit dat hij alle schuld krijgt voor het late opleveren van de onderzoeksresultaten, terwijl Van Schaïk geen blaam treft⁸⁰. Dit lijkt niet geheel uit de lucht gegrepen gezien de evaluatie van Brueren. Volgens Brueren is het namelijk merkwaardig dat de commissie de onderzoekers zo lang hun gang heeft laten gaan. Bovendien is het opmerkelijk dat de ENCI in 1969 nog eens 4000 gulden aan Van Schaïk wil geven voor het verrichte onderzoek en om zijn “verdiensten nog eens nadrukkelijk te erkennen”⁸¹. Dit terwijl de ENCI

⁷⁷ *Ibidem*: Brief van Brueren aan Raedts, 21-2-1969.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Interviews met Ed de Grood, 27-4-2012, te 's-Gravenvoeren, en 21-5-2012 te Maastricht; RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12277: Bericht Pans aan Peters, 5-10-1956.

⁸¹ RHCL, archief Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, inv. nr. 12293: Brief Gedep. St. aan ENCI, 23-6-1969; *ibidem*: Brief ENCI aan Gedep. St., 29-4-1969.

van de conclusie van Brueren afweet en tot dan toe al een halve ton heeft besteed aan het onderzoek.

Zowel uit dit gebaar van de ENCI, als de houding van de commissie, blijkt de steun aan en erkenning van Van Schaïk. Dat de commissie Van Schaïk zo lang heeft laten begaan met een onderzoek waaruit nauwelijks resultaten, laat staan rapporten, uit komen, wijst erop dat Van Schaïk door zijn kringen wordt beschermd. Dit wordt nog eens benadrukt doordat drie leden van de begeleidingscommissie samen met Van Schaïk in het bestuur van de Stichting het Limburgs Landschap zitten⁸². Bovendien is een van hen, Kruytzer, ook voorzitter van het Natuurhistorisch Genootschap (en directeur van het Natuurhistorisch Museum Maastricht) waar Van Schaïk een betrokken en zeer gewaardeerd lid is⁸³. Of het nu terecht is of niet, zij houden op deze manier de icoonstatus van Van Schaïk in stand.

Besluit

Van Schaïk heeft zich ontwikkeld van jonge ingenieur tot pionier van de Sint Pietersberg. Vanaf zijn kennismaking met de natuur van Zuid-Limburg en in het bijzonder met de Sint Pietersberg, raakte hij hierdoor gefascineerd. Hij verdiept zich steeds meer in verschillende aspecten van de berg en hij gaat zich intensief inzetten om haar te behouden en meer bekendheid te geven. Van Schaïks liefde en inzet én zijn kennis die zich steeds meer uitbreidt, blijven niet onopgemerkt. Hij rolt van stichtingen en verenigingen in diverse commissies die zich bezig houden met de Limburgse natuur en de Sint Pietersberg. Hierdoor bouwt hij in de loop der jaren een sterk netwerk op en groeit zijn status als kenner en pionier

⁸² RHCL, collectie Ir. D.C. van Schaïk, 21.170A, inv. nr. 161: ‘Bestuur van de Stichting Het Limburgs Landschap’.

⁸³ P. Ubachs en I. Evers, *Historische encyclopedie Maastricht* (Zutphen 2005) p. 296.

van de berg steeds meer. Door zijn eigen verdiensten, maar zeker ook door dit netwerk, heeft hij in de loop der jaren een iconstatus gekregen. Hij is op een voetstuk geplaatst, ondanks kritiek en twijfels. Deze kritiek lijkt voor een groot deel te worden opgevangen door zijn netwerk. Zowel door de toekenning van de Ridderorde als het zeer trage verloop van het

Sint- Pietersbergonderzoek waar pas vele jaren na dato duidelijk wordt dat er nauwelijks resultaten zijn geboekt. Dit laat zien dat de kringen waar Van Schaik zich in bevindt hem door dik en dun steunen en zijn iconstatus in stand proberen te houden. De rol van de ENCI in dit alles mag daarbij zeker niet vergeten worden.

Water in de Fallenberg – Jezuïetenberg

PETER HOUBEN, CANNERWEG 193, 6213 BD MAASTRICHT

Inleiding

In de tweede helft van de 19^e eeuw begon de familie Moors, later geholpen door de gids P. Steinebach, met hun rondleidingen in de Cannerberg. Om de toeristen naar de berg te lokken werden al vroeg tekeningen en kleine sculpturen aangebracht. Tijdens de rondleidingen maakten de gidsen handig gebruik van “t Look”. Dat was de naam van een “nooduitgang” achterin de groeve. Het Look was in 1703 gemaakt na de instorting van de (hoofd)ingangen van de toenmalige Sint-Lambrechtsberg of Jofferenberg en verbond de Fallenberg met de Bosberg. Men ging met de bezoekers de nieuwe ingang achter Café de la Frontière naar binnen en ze liepen via het Look en de Bosberg weer naar buiten.

Toen enkele decennia later de Paters en Broeders Jezuïeten de hele berg gingen verkennen, kwamen ze uiteraard ook in de uithoeken (de noordwest zijde) van de groeve. Hier heerste de rust en was er geen enkele toeristische activiteit, want dit deel van de berg werd angstvallig door de gidsen vermeden. Ze hadden een goede reden om hier niet met toeristen te komen: water in de gangen!

Fred de Bruin SJ, die de groeve in 1892 in kaart bracht, tekende de oorzaak van die nattigheid op zijn plattegrond in als “de Bronnen”. *“Het water borrelt op uit de vloer en zet de gangen achter in de berg onder water (ca. 10 cm.). Het water stroomt enkele gangen verder en verdwijnt in “de kuilen”.* Door de kalkafzetting aan de wanden in de Kuilen is nu nog duidelijk dat voormalige waterpeil te zien.

Vanaf 1875 wordt het eerste werk, aangebracht door de jezuïeten, gedocumenteerd. Tevens vermeldt deze aantekening dat er al andere werken kapot waren! In de jaren erna volgen vele “versieractiviteiten”.

17

AFBEELDING 2: *Het Frutmeer met Venetië*

de sluisen in de Kuilen open te trekken. Massa's water stroomden door de aangelegde kanalen naar "het poortje". Dit was een smalle opening (ter grootte van één "stoel") met een val van een meter. Hierdoor ontstond er een spectaculaire ondergrondse waterval. In het diarium (groeveboek) lezen we: *"Het water stortte zich met een donderend geraas naar beneden, om in de losse mergelbodem te verdwijnen."*

Na dit spektakel vertrok het gezelschap naar "de bronnen". Omdat er veel water door de gangen stroomde, kon men er alleen maar met natte voeten komen. Ook daar hadden de jezuïeten iets op gevonden. In de "natte" gangen werd een wandelpad van losse mergelblokken gemaakt (zie afbeelding), zodat de bezoekers van blok naar blok konden stappen. De karige verlichting van enkele stallantaarns maakte het

Het Leeghwaterproject

De Jezuïeten hadden met de ontdekking van het water in de gangen er een speelterrein bij. Tien jaar lang ontwikkelden ze het zogenaamde "leeghwaterproject", genoemd naar de grote waterbouwkundige, door de aanleg van kanalen, dammen en sluisen. Het water werd tot maximale hoogte verzameld in de Kuilen, die als een soort stuwmeer fungeerden. Wanneer bezoekers de waterwerken kwamen bekijken trokken enkele jezuïeten naar binnen om, wanneer het publiek op gepaste afstand stond,

allemaal nog spannender.

Achter in de berg werden nog twee grote waterwerken aangelegd. Het waren twee gegraven vijvers bij twee tekeningen op de wand: het zogenaamde Frutmeer met "Venetië" op de achtergrond en een vijver voor de tekening "Zwitserland". Om de vijvers van voldoende water te voorzien werden ze via kanalen vanaf de bronnen gevoed.

In 1903 kwam een einde aan het waterplezier! De pastoors van Kanne en Wolder hadden deelgenomen aan een waterexpeditie en tot hun aller schrik hadden ze gezien dat de jonge jezuïeten hun toeg tot boven de

AFBEELDING 3: Kuip om water bij de drup op te vangen

knieën hadden opgetrokken om vervolgens met “blote” onderbenen door het water te lopen. Dat gaf aanleiding tot aanstoot! Ze schreven terstond een afkeurende protestbrief naar de Rector van de jezuïeten in Maastricht. Die ondernam gelijk actie en kwam meteen met een verbod om de onderbenen te ontbloten.

Het was gedaan met het “Leeghwaterproject”. Een jaar later werd de berg definitief gesloten voor het publiek, de ingang werd hermetisch afgesloten met een poort. Alleen de jezuïeten mochten nog naar binnen. Ze gebruikten daarvoor nu een andere ingang, want de voormalige uitgang “t Look” werd nu de ingang.

Water bij het Alhambra en de Drup

In 1910 voltooiden de jezuïeten het (eerste) Alhambra. Het spelen met water bleef echter aantrekkelijk en ze wisten nu via kanaaltjes het water om te leiden om in het Alhambra een fontein te laten spuiten.

Ook werd iets verder een “drup” gevonden in de vorm van een stalactiet, die in de paar honderd jaar van zijn bestaan tot circa 15 centimeter lang was gegroeid. Onder de stalactiet werd een kuip geplaatst (zie afbeelding) om het water op te vangen. Dit zuivere water kon men goed gebruiken om bijvoorbeeld koffie te zetten of om de carbidlampen te vullen. Want

in 1898 al waren de eerder genoemde stallantaarns vervangen door zelfgemaakte carbidlampen.

In 1914 droogden de bronnen langzaam uit en verdween het water in de gangen. Zes jaar daarna, in 1920, stortte een groot gedeelte van de Fallenberg in en was het “speelterrein” van de jezuïeten plotseling flink verkleind. Van de eerder gebruikte vijftientig hectaren waren nog maar vijf hectaren begaanbaar. Alleen de drup was gespaard gebleven. Ze druppelde door met vijf druppeltjes per minuut.

Vanaf 1924 werd er aan een nieuw Alhambra gewerkt. En er zou en er

AFBEELDING 4: 1952. Louise Postwick stelt de vernieuwde watervoorziening in werking

moest water komen! Midden in de patio van het Alhambra werd een put geslagen. Men moest tot acht meter diep gaan en jawel, de put vulde zich met een meter water. In 1930 werd een pompinstallatie geconstrueerd die met de hand bediend werd. Het water werd omhoog gepompt om vervolgens nog eens vijf meter hoger opgepompt te worden in een badkuip, die ter hoogte van het plafond in een nis was geplaatst. Nu kon men er de fontein in de patio mee laten spuiten. Maar ook kon men het water vanuit de badkuip via buizen naar de keuken laten stromen.

In 1952 was de waterleiding redelijk door roestvorming aangetast. Het hele leidingsysteem van en naar de pomp en de keuken werd vernieuwd. In datzelfde jaar had Louise Postwick (na de definitieve overdracht van de berg naar de jezuïeten) de eer om de vernieuwde installatie in werking te stellen (zie foto).

Bij de drup werd een vijver gemaakt die de watertoevoer van de drup moest opvangen. Deze vijver was in de plaats van de eerder geplaatste kuip gekomen. De vijver diende als een soort bassin, zodat het vijvertje bij het kasteel van Romeo en Julia -aan de andere kant van dezelfde pilaar- via een overloop gevuld werd en bleef.

Geen water meer of misschien toch?

Het systeem van de drup heeft tot 2010 uitstekend gefunctioneerd, totdat een van de gidsen constateerde dat de drup helemaal gestopt was! Helaas is de echte oorzaak daarvan nooit achterhaald. Misschien dat de aanplant van het zogenaamde Millenniumbos, dat precies boven

de Jezuïetenberg ligt, de oorzaak is en dat het, met z'n vele bomen en struiken, regenwater minder diep de ondergrond in laat zakken. En om het allemaal nog erger te maken: de afgelopen jaren werkte de pomp in het Alhambra ook niet meer. Ze is weliswaar helemaal gereviseerd, maar als het waterpeil in de put lager dan acht meter komt te staan, kan niet meer opgepompt worden. Heel afen toe ie er weer wat water om de kuip te vullen. Helaas heb ik het vermoeden dat we vanaf nu

geen water meer in de berg zullen hebben.

Helemaal geen water meer? Er is toch nog nieuwe hoop. Nog dit jaar (2014) worden toiletten in de berg gebouwd. Het benodigde water zal dan via leidingen van buitenaf komen. Dat geeft al heel wat "waterzekerheid" voor de toekomst en wie weet kan er in de toekomst misschien weer "gespeeld" worden met water.

De gebroeders Eijssen van Sint Pieter

JACQUES KONINGS, BURGEMEESTER CEULENSTRAAT 19, 6212 CN MAASTRICHT

Inleiding

Het begon allemaal met een tekening in de groeve “Caestert”, gelegen te Klein Ternaaien, vlak over de grens bij Maastricht. Ergens eind jaren zeventig van de vorige eeuw zag ik die tekening voor het eerst en ik was er van onder de indruk (afbeelding 1).

Ik was verbaasd hoe het mogelijk dat ze na al die jaren (de tekening is immers gesigneerd en voorzien van een jaartal) nog in zo’n goede staat was. 1744 staat erbij, dat is nu 270 jaar oud, en dat allemaal op ooghoogte. Je steekt je hand uit en je kunt het zo aanraken!

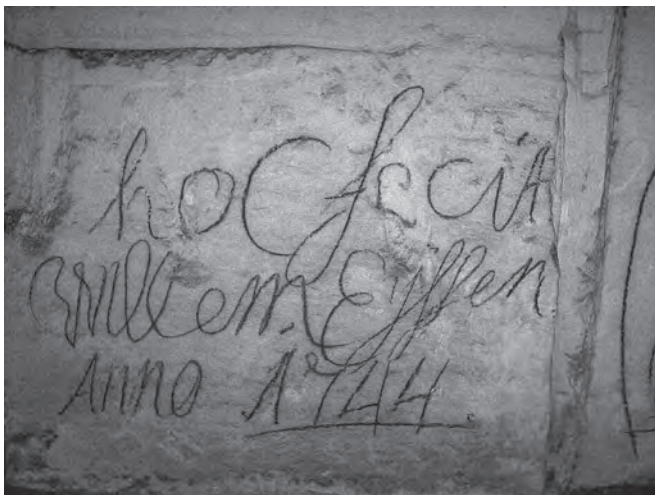
De tekening staat in een zijgang, vlak bij een druk belopen hoofdgang. Dat zal mogelijk een reden kunnen zijn dat zij redelijk goed de tijd heeft doorstaan.

Er staat ook een naam bij, maar, om eerlijk te zijn, kon ik die toen niet lezen. Het staat er wel duidelijk, maar het duurde even voor ik door had dat de sierlijke krullen een letter S voorstelden in plaats van een F.

23

Hoc Fecit Willem Eijssen anno 1744 (afbeelding 2): Willem Eijssen heeft dit in 1744 gemaakt. Het is met een zwierig handschrift bij de tekening geschreven. Schijnbaar toch een geletterd iemand in die tijd, denk je dan spontaan. De eerste de beste blokbreker zou het immers op die manier niet zo kunnen schrijven.

De ietwat primitieve tekening is een religieuze voorstelling: we zien Jezus aan het kruis. Het bloed stroomt uit beide handen en wordt opgevangen door engelen, die zich aan weerszijden van het kruis bevinden. Het gereedschap van de beulen, een tang, de hamer en enkele spijkers zijn onder het kruis afgebeeld, evenals een haan, het symbool van waakzaamheid.

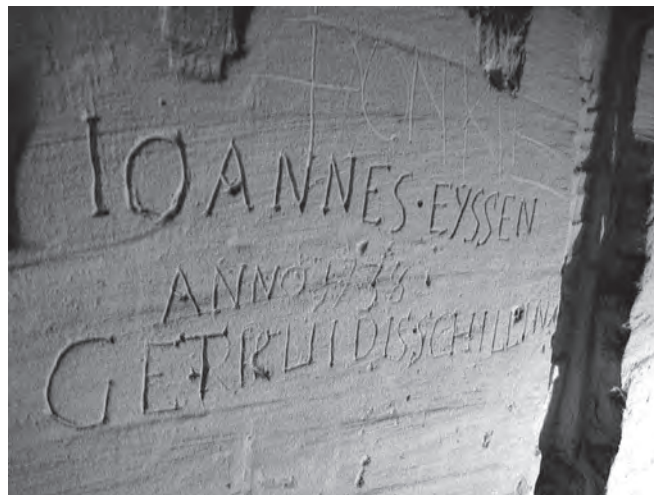
AFBEELDING 2: Hoc fecit Willem Eijssen anno 1744

Aan de linkerkzijde zien we een ladder en beneden rechts een duif, het symbool van de Heilige Geest.

Helaas is de tekening niet helemaal onberoerd gebleven, het gezicht van Christus en een de engelen is met roet besmeurd. Jammer, maar al met al we kunnen stellen dat de tekening de tand des tijd (voorlopig) goed heeft doorstaan.

De familie Eijssen

Vele jaren later en talloze bezoeken bij dit opschrift verder en geïnspi-

AFBEELDING 3: IOANNES EYSSSEN ANNO 1738 GETRUIDIS SCHILLINX

reerd door de “wie was wie”-artikelen van collega bergloper John Caris, kreeg ik het idee om de maker van het opschrift, Willem Eijssen, eens nader te onderzoeken.

Al snel bleek dat er wel wat Eijssens hun naam hebben achtergelaten in de mergelgroeves bij Maastricht, reden voor een overzicht.

Om te beginnen starten we met een vroegere bewoner van de hoeve Caestert: Jan (Joannes) Eijssen en zijn vrouw Anna Maria Berden.

Deze Jan Eijssen oorspronkelijk uit Voerendaal (21 februari 1675) was gezworene, en later enkele malen burgemeester van de vrije heerlijkheid

Sint Pieter. Tevens was hij brouwer en bewoner/pachter van de hoeve Caestert.

Jan overleed op 25 april 1747 en werd begraven te St. Pieter.

Zijn vrouw Anna Maria Berden werd gedoopt op 29 oktober 1681 te Hoesselt (België). Zij overleed op 12 oktober 1764 te St. Pieter en werd ook begraven te St. Pieter.

Hun (gerestaureerde) grafsteen is nu nog te zien op het kerkhof aldaar.

Joannes en Anna Eijssen kregen vanaf 1706 tot 1727 in totaal 12 kinderen, maar ik beperk me in dit artikel tot de zonen, waarvan ik een opschrift heb kunnen vinden.

Willem Eijssen, de maker van de tekening waar het verhaal mee begint, werd gedoopt op 26 januari 1711, zijn doopnaam was Guilielmus.

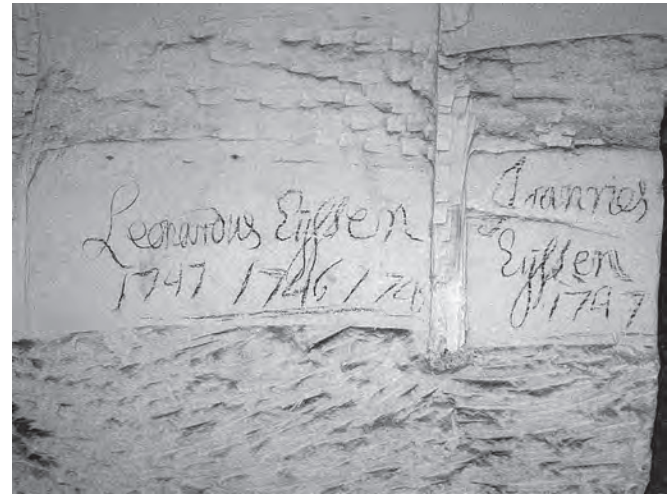
Hij was de derde zoon en het vierde kind van Jan (Joannes) Eijssen en Anna Maria Berden.

Willem, naar ik aanneem de tekenaar van de kruisiging, heeft letterlijk en figuurlijk goed geboerd in zijn tijd: Op 3 augustus 1750 wordt hij als poorter van de stad Maestricht ingeschreven in het "cremers" ambacht (het gilde van de handelaren)

Dat verklaard mogelijk ook dat hij de schrijfkunst machtig was, wat de aanleiding gaf tot dit artikel.

De naam van de oudste broer van Willem (afbeelding 3), Joannes Franciscus Eijssen, gedoopt 8 januari 1706, vinden we ook in Caestert terug: als inkrassing met de tekst:

IOANNES EYSSSEN
ANNO 1738
GETRUIDISSCHILLINX

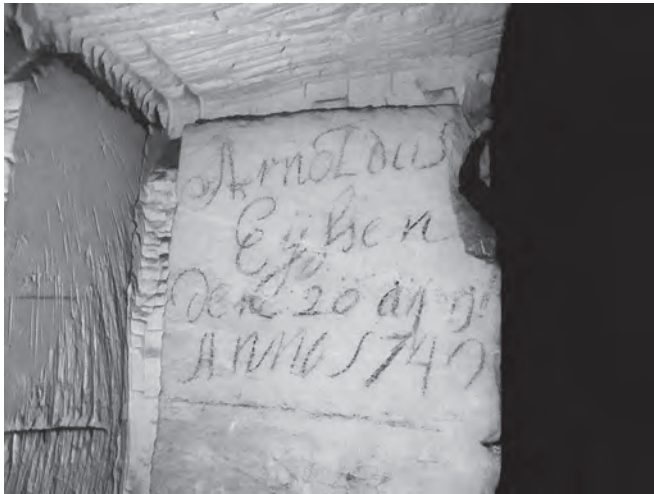

AFBEELDING 4: Joannes en Leonardus Eijssen 1746 1747 1748

Hij was gehuwd met Gertrudis Schellinx of Schillings uit Voerendaal. Ook Joannes was grondeigenaar en landbouwer en overleed te Voerendaal in het jaar 1747.

In de groeve Ternaaien – Boven, ook wel de Aardappelenberg genoemd, komen we ook een Joannes Eijssen tegen, samen met een Leonardus (afbeelding 4)

Deze Joannes is mogelijk de oudste zoon van Joannes Franciscus Eijssen en Gertrudis Schillinx, dus een wat jongere generatie Eijssen. Uit het huwelijk van Joannes en Gertrudis is een zoon bekend met de naam Joannes (gedoopt 28 april 1729)

AFBEELDING 5: Arnoldus Eijssen den 20 d'aout (?) anno 1740

Joannes heeft enkel het jaartal 1747 bij zijn naam staan. 1747 is het sterfjaar van zijn vader Joannes Franciscus'. Daarom is het meer waarschijnlijker dat dit opschrift van zijn zoon Joannes Eijssen is, die op dat moment dus ongeveer 18 jaar oud is.

Bij Leonardus Eijssen, de jongste broer van Willem, staan 3 jaartallen genoteerd: 1747, 1746 en 1745. Deze Leonardus werd gedoopt 20 november 1727. Leonardus was Rooms Katholiek priester. Hij studeerde 5 $\frac{1}{2}$ jaar humaniora te Maastricht en daarna dialectica te Gheel (België). Hij was ingetreden in de Societeit van Jezus (jezuïeten) te Mechelen in 1749. Hij was leraar aan het Jezuïetencollege te Maastricht van 1753 tot 1759. Leonardus werd in 1763 tot priester gewijd in Leuven, waar hij ook

AFBEELDING 6: Petrus Eijssen 1775

theologie studeerde. Hij overleed op 25 december 1802 te Brussel.

Arnoldus Eijssen was de vijfde zoon en werd geboren in 1717. Hij schreef zijn naam in de groeve "Ternaaien-beneden" (afbeelding 5): *Arnoldus Eijssen den 20 d'aout (?) anno 1740*.

Zijn naam komen we meerdere malen tegen in deze groeve. Ook Arnoldus was landbouwer en grondeigenaar en tevens pachter van de hoeve Printhagen onder Beek.

Van Lambertus Eijssen, de tweede zoon, die ook tot priester was gewijd (en "gezegend" was met een rijke hoeveelheid grond en onroerend goed, verkregen uit de nalatenschap van een rijke oom) en Hermannus, de

vierde zoon, ben ik de namen (nog) niet tegengekomen als opschrift of inkrassing.

Tenslotte ben ik nog een Eijssen tegengekomen in de Lacroixgroeve te Zichen-Zussen Bolder. (afbeelding 6).

Het gaat om ene Petrus Eijssen, gedateerd 1715 en hoewel de schrijfstijl van de naam Eijssen erg veel lijkt op de ons bekende opschriften is deze Petrus een vreemde eend in de bijt.

Opmerkelijk is wel de minder fraaie tekst, die deze Petrus Eijssen (samen met ene Petrus van Weert in hetzelfde handschrift) toevoegt:

“Poep Mariel dij hoorbel”

Poep Mariel is zoiets als neuk Marietje, en dij hoorbel is die hoerebel of lellebel.

Niet zo netjes, die tekst, maar het staat er nu eenmaal zo . . .

De naam Eijssen is dus ruim vertegenwoordigd in de diverse mergelgroeven rondom Maastricht en in dit artikel zijn er slechts een paar behandeld. De aantekeningen map is in ieder geval weer een aantal blaadjes leger!

Bronnen

- * Breur Henket (grafmonumenten van St.Pieter)
- * Ton Breuls
- * Diverse artikelen op het WWW zonder naam of bronvermelding

De Gemeente
 Wy Licen^{de} Vooght ende Schepenen der Stadt
 van Vrijheit Vollenborgh Certificeeren hier
 mede, dat op buyde date des jaer een
 justenlyk by gecompliceerd, Lincens Dany
 Jander Bonffer Daniel Dreyoost
 Matthys Dreyoost met plaen
 Steenhouwer. De wiche inder geyger
 teorden. Edl. Willem Selnaert gilevert
 hilly tot deyn catid van Castele van
 Vollenborgh. De voorgescreffende materien
 te weeten. 120 Dany 200 block steen
 Jander Bonffer 220 Daniel Dreyoost
 220 te Jany 220 blocken het stuk te
 a fuyver. Licht gill. bedmicht 9 gij
 12 Stijven. Noech tot het voort ween
 geleverd, 23 wagen kalf. 23 wagen
 tot See gill belogt 250 gill. Gite
 Jany 29: gl. 22 1/2 De wiche de
 Rentme van haer See by verlaaden
 heeft betraut. Ende want den gen
 Rentme schecte daar off dese Acte
 hilly wy hem volgen gienic mede
 dedell onder ons gewereng Schepenen
 segel G Signatures van desen See
 Acten d 16 Decem^{ber} 1670

Mergel met goud betaald!

PIET KELDERMAN, HERKENBROEKERWEG 23, 6301EG VALKENBURG A/D GEUL

Inleiding

Het is inmiddels alweer ruim dertig jaar geleden dat ik een kopie van een oud archiefstuk kreeg van de Valkenburger Lei Dekkers, een jammer genoeg veel te vroeg gestorven onderzoeker op velerlei gebied. Het archiefstuk uit 1670 handelt over de uitbetaling van een levering mergelblokken Toen ik de kopie ontving was ik druk bezig met dingen, die ik toen belangrijker vond. Maar nu zou ik het toch jammer vinden als de vermelding van een dergelijk interessante gebeurtenis onbenut ergens in een kast of archief bleef liggen. Het archiefstuk betreft de volgende akte; *“Wij lieden Vooght ende Schepenen der Stadt en Vrijheijt Valkenborgh Certificeren hier mede, dat op heydy dato dises voor ons persoonlijk zijn gecompareerd, Laurens Damy (Damen), Sander Hanssen, Daniel Prevoo en Mathijs Dorry (Dorren), meesters Metselaars en Steenhouwers. De welke onder gepresenteerde Eedt hebben verclaart geleverd te hebby tot reparatie van Casteelo van Valkenborgh de naar gespecificeerde material te weten Lens Damy 290 blocksteenen, Sander Hanssen 220, Daniel Prevoo 719: te samy 1229 blocken, het stuck 8 stuyvers licht gold, bedraaght 491 gl. en 12 stuyvers. Noch tot het voorts werd geleverd, 43 wagens kalk, dy wagen tot ses gl.: beloopt 258 gl. Is te samy 749 gl. 12 stuyvers. De welke de Rentmeester aan haar zoo zij verclaarde hy heeft betaalt. Ende want den gene Rentmeester versocht daar aff deze Acte hebby wy hem dezelve geerne medegedeeld onder ons gewoonlijk Schependoms, zegel en signature van onsen secretaris, Actum d s, 10 decembre 1670.”* (Laatste regel tamelijk onduidelijk.)

29

Niet alleen cijfers

Bovenstaande ‘afrekening’ heeft toch wel wat meer te vertellen dan alleen maar wat droge cijfertjes.

AFBEELDING 2: Kasteel van Valkenburg, getek. Josua de Grave, anno 1669.

De situatie drie jaar voor de totale vernietiging. Duidelijk is te zien dat het rechter gedeelte toen nog niet gerestaureerd was en ook nooit meer zou worden!.

Ten eerste is opvallend dat de nazaten van in het stuk genoemde familienamen nu nog steeds in het Valkenburgse aanwezig zijn. Nu niet meer als metselaar of blokbreker, maar wel gewoon als bekende of minder bekende ingezetene met een ander beroep of bezigheid. Als we zouden aannemen dat zeer waarschijnlijk de blokken gebroken zijn in de huidige Gemeentegroeve, dan zou er bij vermeld moeten worden dat deze groeve toentertijd niet op het grondgebied van Valkenburg lag, maar *'buiten de (Maastrichter) Poort'* en dus toen behoorde tot de 'Heerlijkheid Bergh'. Mogelijk woonden de genoemde blokbrekers ook *'buiten de poort'*, en waren dus ingezetenen van wat nu de (voormalige) gemeente Berg en Terblijt is.

Eén blokbreker zou ik wat meer aandacht willen geven. Namelijk Daniel Prevoo. Hij was misschien de stamvader van een toch wel typisch blokbrekersgeslacht. Honderd jaar, ja zelfs tweehonderd jaar later komt men

de familenaam Prevoo als blokbreker nog steeds tegen in zowel de Sibbergroeve, de Gemeentegrot als de Geulhemmergroeve.

Men is geneigd niet direct stil te staan bij in de akte genoemde aantal gebroken mergelblokken. Maar het is toch een enorm aantal. Daar bouwde je zo nodig heel wat huisjes mee. We weten niet hoe groot de inbreng van derden als "hulpjes" van betreffende blokbrekers was. Al deze blokken mergel alleen delven lijkt mij ondoenlijk. Vaak werd er een zogenaamde *'bickel'* gevormd, bestaande uit vader en zoon(en) of andere familieleden of bekenden. Wel weten we dat de gemiddelde blokken toentertijd ongeveer 70/80 cm hoog, 60/55 breed en 50/55 cm diep waren en dat één persoon, met de toen beschikbare gereedschappen, wel haast een volle dag bezig was om één blok er uit te breken. Met behulp van anderen kon men er natuurlijk wel twee of drie uithalen. Maar het wordt wel duidelijk dat het breken van ruim 200 tot 300 en meer blokken moeilijk in één winter kon plaatsvinden (vaak werd er zomers ook nog "buitenwerk" verricht, bijvoorbeeld het metselen van de mergelblokken). Maar al zou men het gehele jaar bezig zijn geweest, het duurt dan toch diverse maanden om z'n aantal uit te breken. Zeker voor Daniel Prevoo, die maar liefs 719 blokken in rekening bracht.

Het kasteel van Valkenburg

Er staat in de akte dat deze mergelblokken gebruikt werden voor reparatie van het *'Casteelo van Valkenborgh'*. We weten dat het toen een behoorlijk

rumoerige periode was in de bestaansgeschiedenis van het kasteel.

In een kort overzicht kunnen we noteren dat al in 1644 opdracht werd gegeven het kasteel en de stadsmuren te *'demolieren'*, te slechten, want men meende dat het bestaan er van een gevaar voor Maastricht en omgeving betekende door de aantrekkingskracht, die het zou uitoefenen op vreemde mogendheden. Een bizar toppunt was dat de bewoners niet alleen hun kasteel en beschermende muren kwijt raakten, maar de afbraak ook nog zelf moesten betalen. De kosten bedroegen maar liefst 4659 gulden. In de periode tussen 1655 en 1661 besloot men het kasteel weer wat te herstellen, en maakte hiermee een begin. Het duurde echter tot 1667 voordat de Raad van Staten van Valkenburg 600 gulden toezegde voor verdere reparatie en verbeteringen van het kasteel. (Habets, 2009) Dit bedrag was zeker niet toereikend, daar alleen al de mergelblokken en kalk haast 750 gulden kostten!

We mogen wel haast met zekerheid aannemen dat in de akte vermelde mergelblokken voor dit doel zijn gebruikt. Mathijs Dorren, die aanwezig was bij de uitbetaling, wordt verder niet genoemd als blokbreker, maar was misschien verantwoordelijk voor het vervoer van de blokken en de levering van de kalk, nodig voor het metselwerk. De mergelafval, vrijkomend bij het uitbreken van de blokken, kon men hier eventueel goed voor gebruiken. Van de gebrande mergel kreeg men een bruikbare kalk. Deze kalk werd meest geblust geleverd, toen en tot in de vorige eeuw gebruikelijk.

Valkenburg werd afwisselend door Spaanse, Staatse zelfs door Franse troepen belegerd. In de akte wordt het kasteel *'Casteelo'* genoemd, een verbastering van het Spaanse "Castillo". Iedere overheersing laat wel zijn of haar sporen na. Maar de heren blokbrekers hebben niet lang plezier mogen beleven van hun werk. In 1672, minder dan twee jaar na afrekening, trok Willem III Zuid-Limburg binnen met de bedoeling de Franse

troepen te verjagen, onder andere ook uit Valkenburg. Dit laatste lukte niet zo gemakkelijk door de hardnekkige verdediging van het kasteel door de Fransen. De Staatse troepen groeven gangen onder de kasteelmuren met de bedoeling deze op te blazen. De mineurs kweten zich goed van hun taak en bliezen uiteindelijk met buskruit de zaak op. Het was tevens het definitief einde van het kasteel (Habets, 2009).

Maar hoe dan ook, bij de resten die er vandaag de dag nog staan zijn er zeker nog stenen die gebroken en geleverd zijn door voornoemde blokbrekers die voor hun werk met (licht) goud (zie voetnoot) werden betaald, wie doet je wat! Alhoewel, 8 stuivers per gebroken blok was toen zeker geen vetpot, zeker als je een groot gezin had en lang op de beloning (afrekening) moest wachten.

VOETNOOT

Het begrip 'licht gold' is eigenlijk nergens goed gedefinieerd. Maar het is denkkelijk gewoon een synoniem voor 'witgoud'. Van witgoud weten we dat het een legering is (een toevoeging van palladium, koper, nikkel en zilver). Palladium is pas in de 19de eeuw ontdekt en koper kleurt het goud geler. Door toevoeging van zilver wordt het goud echter lichter, afhankelijk van de verhouding. Met nikkel wordt het zelfs haast wit. Vroeger werd vooral zilver gebruikt in muntgeld, tegenwoordig is dit voornamelijk nikkel. Goud is zwaar, het soortelijk gewicht is 19 (is 24 karaat) wat wil zegen 19 maal het gewicht van een liter water. Zilver is een stuk lichter met een soortelijk gewicht van 10,5. Hoe lager het goudgehalte (karaat) van een goudmunt, hoe groter het percentage toevoegsel. Maar 'licht' zoals in de tekst vermeld heeft geen betrekking op het gewicht. (Bron: Tooren van, M.M. TuDelft)

31

Literatuur

Habets Marc, diverse artikelen over Vestingstad Valkenburg. Stichting Vestingstad Valkenburg.

Knubben, John. -2008. In en om de Geulhemmergroeve. Stichting De Rotswoning. Geulhem.

Jofua De Graule fecit.

Diverse mergeexploitanten in een groot deel van de St. Pietersberg in de 16^e eeuw

Deel 2

PETER JENNEKENS, DEN OLIBERG 74, ROTHEN MEERSSEN

ROB HABETS, KERKWEG 3, ROTHEN MEERSSEN

Inleiding

In een voorafgaand artikel, verschenen in SOK-Mededelingen 59, werden diverse mergeexploitanten benoemd die hun exploitatiegebied hadden in het noordelijk gedeelte van de St. Pietersberg (het Noordelijk gangenstelsel en de gangen van Zonneberg-Noord) en gezorgd hebben voor het ontstaan van de gangenstelsels aldaar.

Naar het zuiden toe, richting België, hebben andere gangenstelsels gelegen, waarvan we nu nog enkel de restanten van Slavante, het Zuidelijk-stelsel en de gangen van Zonneberg-Slavante tegenkomen (K. Amendt, SOK-Mededelingen 52).

Hoe verder men in de tijd terug gaat neemt het aantal verschillende exploitanten (c.q. eigenaren) af. We belanden dan in de tijd dat het grootgrondbezit een belangrijke rol speelt, al is dat dan tanende.

Navenant neemt ook de hoeveelheid archiefstukken, waarin mergelgerelateerde zaken naar voren komen, sterk af, hetgeen een onderzoek bemoeilijkt. Beschreven conflicten die met de mergeexploitatie te maken hebben vormen een voedingsbodemp voor deze voor ons interessante archiefstukken. Omdat echter, zoals reeds vermeld, het aantal eigenaren afneemt naargelang men verder in de tijd teruggaat, nemen ook de conflicten af. Met andere woorden, voor de 16^e eeuw, want over die tijd hebben we het, komen archiefstukken waarbij de mergeexploitatie een rol speelt sporadischer voor dan in latere eeuwen.

Om nu een aansluiting te krijgen met de mergeexploitanten uit het vorige artikel, die voornamelijk hun activiteiten ontplooiden in de 17^e en 18^e eeuw, gaan we terug in de tijd en beginnen we met de familie Eynatten, die een directe relatie stonden met Lichtenberg.

33

AFBEELDING 1: Lichtenberg naar een tekening van Josua de Graeve van 1668. Onder

◀ Lichtenberg zijn groeveningangen en een "huijs plaetse" te zien

AFBEELDING 2: Het wapen van de familie Eynatten in de Zonneberg. De afgebeelde vogeltjes zijn zgn. “merletten”. Een heraldisch wapendier, welk wordt afgebeeld zonder snavel of poten

Zoals in het vorige artikel passeren ook nu weer verschillende archiefstukken de revue. Deze zijn allen terug te vinden in het RHCL, het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht. Bij ieder archiefstuk zullen drie nummers worden vermeld: het eerste is het toegangsnummer, het tweede is het inventarisnummer en het derde (indien aanwezig) is het folionummer. De cursieve tekst is letterlijke tekst uit het desbetreffende archiefstuk, al zal nu en dan, ter verduidelijking, een kleine aanpassing hebben plaatsgevonden. Dezelfde (eigen)namen zullen soms op verschillende manieren te lezen zijn, maar eenzelfde naam wordt ook in de archiefstukken vaak op een verschillende manier geschreven.

We zijn ons ervan bewust dat dit artikel zich niet laat lezen als een mooi vloeiend verhaal, maar we hopen dat de vele feitjes en wetenswaardigheden geïnteresseerden toch zullen boeien.

Lichtenberg

Op 4 april 1585 (01.071/15 /264) vindt er een scheiding plaats van landerijen gelegen op de St. Pietersberg. Deze behoren bij Lichtenberg en worden verdeeld tussen Reynier Bock en Henric Eynatten, de heer (eigenaar) van Lichteborch. Het kasteel zelf was reeds eerder en wel in 1439, door huwelijk, overgegaan van de familie Bock naar de familie Eynatten. Het te verdelen grondgebied had de grootte van 72 bunder (hectaren), een flink gebied dus.

In de akte komen diverse toponiemen voor van landerijen, die behoorden tot of grensden aan het bezit van Lichtenberg en die ons nu nog heel bekend in de oren klinken: “*Muussenbergh*”, “*Mariendael*”, “*Groote pruyzen*”, “*het land van Castaert*” en de “*Maesbergh*”. Zoals reeds eerder aangegeven in het voorafgaande artikel, had Lichtenberg ook bezittingen “*naest den gansendrijs*”, “*onder den Sonnebergh*” en “*onder den Heunsberch*”.

Aangezien de eigenaar van de bovengrond ook eigenaar was van de ondergrond wordt het duidelijk dat de achtereenvolgende eigenaren van Lichtenberg een zeer belangrijke rol hebben gespeeld in de vroege mergeexploitatie van de St. Pietersberg.

Ook voor de beide heren Bock en Eynatten was de mergelwinning een belangrijke inkomstenbron waar eigenlijk geen van beiden van af wilde zien.

In het archiefstuk wordt dan ook afgesproken dat “*.... der Steijnberch onder dese voirse*

(= vooraf genoemde) *landerijen gelegen sal ten ewige daegen tot*

AFBEELDING 3: Komende uit de familiearchieven van Collette. "Daer is noch een berghgat tersijde het huys oft castele liechteborgh, bij nae onbruickbaer, ende een achter het clooster van d'observanten, beide den hr. van liechteborgh toebehorende"

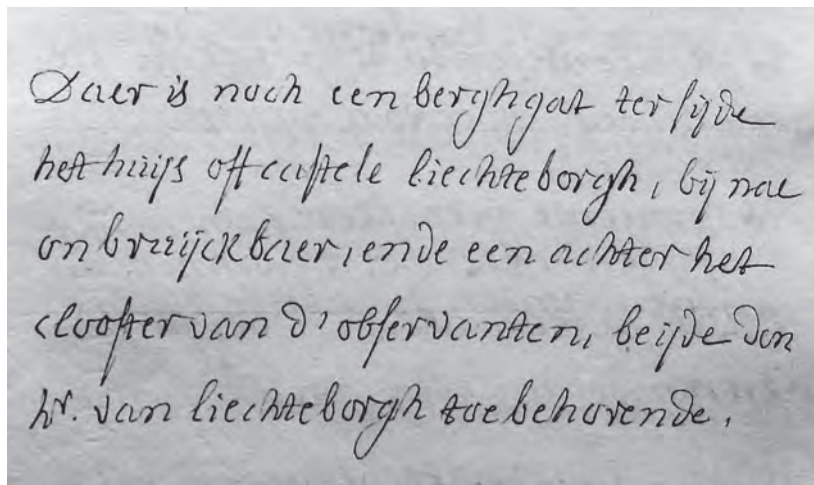
gelijk preuffijt, van beyder parthijen staen en durch tsamen ter hand uytgegeven wordden, verpacht en gebruijckt wordden". De opbrengst (o.a. door het verpachten) uit de onder de landerijen gelegen steenbergen zou dus ten allen tijden tussen de twee partijen verdeeld worden. Of zij zich daadwerkelijk met de directe mergeexploitatie bemoeid hebben, is echter een vraag.

Gaan we iets verder terug in de tijd komen we terecht bij een bewoner / pachter van (hoeve) Lichtenberg, namelijk Jan van Lichteborch, zoon van Frans van Lichteborch.

Bij de voorafgaande zin hoort een korte uitleg. Frans van Lichteborch was niet de eigenaar van Lichtenberg, dat was de familie van Eynatten. Hij was slechts de bewoner / pachter, zoals later ook zijn zoon Jan. Zowel Frans als Jan hebben zich zeker met de mergelwinning bezig gehouden.

Deze Jan heeft, volgens een akte uit 1551, reeds in die tijd een relatie met de mergelontginning. In de akte staat vermeld dat Thijs Leutgens "ghein steijn" mag uitrijden die "onder Jan van Lichteborch en Hoube van Sittard gemaakt weeren". (01.071/ 10/ ?)

De akte geeft, zoals vaker, maar zeer weinig prijs. Alleen het hoognodige wordt vermeld. Thijs, waarschijnlijk een vrachtrijder, mag geen blokken vervoeren die onder het gebied van de twee andere heren gewonnen zijn. De voor de geïnteresseerde zo belangrijke plaatsbepaling ont-

breekt geheel. Eigennamen van een groeve of van een gedeelte daarvan worden in oudere aktes bijna niet genoemd. Deze benamingen gaan pas een rol spelen als er zoveel mergelgroeven zijn met evenzoveel eigenaren, dat men ter onderscheiding wel tot een naamgeving moet overgaan.

Ook de naam "Hoube van Sittard" zijn wij in relatie met mergelwinning niet meer tegengekomen. De naam "van Sittard" echter wel, maar hier komen we later in het artikel nog op terug.

De ingang(en) onder Lichtenberg en een weg ernaar toe

Omdat het niet bekend is waar precies de bij Lichtenberg behoorde bezittingen hebben gelegen, is het ook niet bekend van welke toegang(en) tot

het gangenstelsel de achtereenvolgende eigenaren / bewoners / pachters gebruik hebben gemaakt.

Het is zeer aannemelijk dat een eigen toegang dicht bij of onder het kasteel zelf heeft gelegen. In diverse bronnen, al zijn het dan bronnen uit latere eeuwen, worden ingang(en) ter plekke genoemd. Hierbij moet men dan bijvoorbeeld denken aan de ingangspartij zuidelijk van Lichtenberg of de ingang achter het Klooster Slavante. Verder spreken Collette en Bory de St. Vincent over een deels ingestorte “onbruikbaar” toegang, gelegen terzijde van het kasteel Lichtenberg.

Nogmaals, welke van deze drie mogelijke ingangen onder Lichtenberg precies gebruikt werd is (vooralsnog) niet te achterhalen.

Zeer waarschijnlijk heeft er wel een toegangsweg gelegen; een ingang zonder toegangsweg is namelijk niet gebruiksvriendelijk. Tegenwoordig is de situatie ter plekke echter geheel anders dan dat deze in die tijd geweest moet zijn.

36

In een akte uit 1589 (01.071/54/?) komen we een toegangsweg tegen die qua beschrijving zeer goed mogelijk daar gelegen heeft.

In deze akte verkoopt de heer van Eynatten, als eigenaar van Lichtenberg, gehuwd met “*Jouff(rouwe) Aleyda van Werst zijnder huysfrouwe*” aan “*Huijbrecht Isermans*” een “*huijs plaetse*”, “*onder Lichtenborch gelegen Reygt opwärts naer Luijck den putwech daermen naer Lichtenborch opgaet / naer tricht der Hoegerfort, met noch daer bij seecker stuck lants voer den berch liggende / Reijgenoet gelijkende den berch opgaet tot inden berch boeven het huijsken voors*”.

In deze akte, waarbij Eynatten een huis met een stuk land aan Isermans verkoopt, is het woord “putwech” voor ons van belang. Deze weg gaat dus naar boven, naar Lichtenberg toe. Een put is volgens diverse etymologische woordenboeken synoniem aan o.a. hol, kuil of groeve. Tevens zijn van belang de woorden “opgaet tot inden berch”. De weg liep dus door

tot in de berg. Met het “Hoegerfort” zal waarschijnlijk de verdedigingstoren van Lichtenberg worden bedoeld.

Naar welke ingang deze Putwech gevoerd heeft, daar durven wij geen uitspraak over te doen.

Een journaal van uitgaven uit het jaar 1551

Als de Spaanse J.C. Calvete de Estrella in 1551 een bezoek brengt aan Maastricht en de St. Pietersberg en dit in een reisverslag beschrijft, zijn er op meerdere plaatsen blokkbrekers actief in het steeds maar uitdijende gangenstelsel.

De vraag naar mergel is namelijk groot. Zo vinden er uitbreidingen en verstevigingen aan de vestingwerken van Maastricht plaats en daarvoor zijn duizenden mergelblokken nodig.

De vele transacties die hebben plaatsgevonden zijn, tenminste wat het jaar 1551 betreft, voor een groot gedeelte terug te vinden in een “journaal van uitgaven”, opgetekend door meerdere “peymeesters” oftewel stadsontvangers van de stad Maastricht. (20.001A Indivieze Raad Maastricht, inv. nr. 701)

In dit journaal passeren diverse blokkbrekers- en vrachtrijdersnamen de revue. Tevens wordt het betreffende aantal blokken vermeld, wat daarvoor betaald is en wat de vrachtrijders aan loon ontvangen. Wat hieraan opvalt is dat de betalingen voor dezelfde diensten niet voor iedereen gelijk zijn. Er zijn dus verschillende loonafspraken gemaakt.

De benodigde blokken kwamen onder andere uit de St. Pietersberg. Maastricht kocht deze in bij “leveranciers” die blokkbrekers in dienst hadden. Tevens maakte Maastricht ook gebruik van eigen blokkbrekers die stenen braken uit een aan hun toebehorende eigen groeve. Het wekt verbazing dat deze niet lag in de St. Pietersberg.

AFBEELDING 4: Zeer waarschijnlijk staat hier “Stat(s)werts”, achter de vierde letter van het bovenste woord is nog vaag een 5^e letter te zien. Een andere maar ook interessante optie zou kunnen zijn dat hier “Staswerts” staat

De stad Maastricht bezat namelijk in die tijd een groeve te Zichen / Zussen welke in deze archiefstukken voorkomt onder de naam “de statbergh tot Sussen”. Waarschijnlijk betreft het hier een gedeelte van de tegenwoordige Lacroixberg. Voor alle duidelijkheid, dit heeft dus niets te maken met het Kapittel van Sint Servaas.

Wat dit laatste betreft willen we hier niet al te diep op ingaan. Dit is misschien een dankbaar onderwerp voor een ander artikel. Wat we wel in deze nog willen vermelden is dat in een oud (midden 16^e eeuw) en interessant gedeelte in de Lacroixberg een zwart opschrift op de wand terug te vinden is met de tekst “stat(s) werts”. Vijf meter ervandaan staat het jaartal 1564.

Misschien zou het kunnen dat

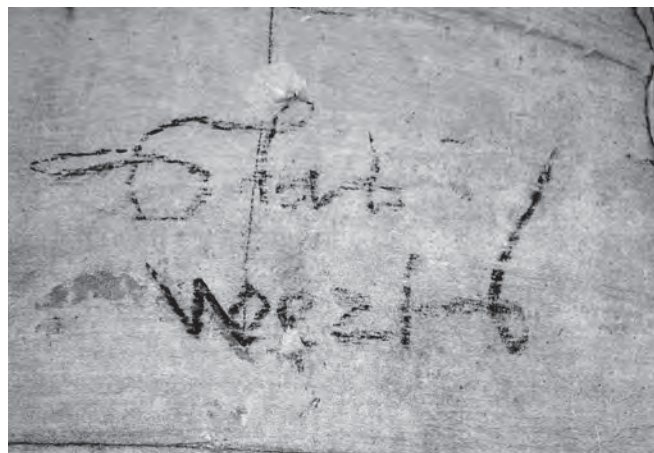
Vrachtrijders die tussen Zichen / Zussen en Maastricht voeren en die per vracht betaald werden, waren o.a.: Merten, Jan en Henne Coenegracht. Tevens Claes Aerds, Daem Vos en Willem Houben.

De omschrijving in het journaal geschiedde als volgt:

“Ick betael Claes Aerts die vracht van 37 Sechenerblock, den block 3 st. (stuivers) Betaelt 5 gld 11 st.”.

Hoeveel blokken per kar en welke maten het hier betrof, werd niet vermeld. In de loop van dat jaar 1551 liepen de vrachtkosten omhoog en kregen de desbetreffende vrachtaarders een hogere vergoeding en wel tot 6 stuivers per blok. De reden voor de “opslag” wordt niet aangegeven.

Een belangrijk persoon in het journaal is “Thijs van Seche der stat berchouwer”. Tevens staat hij genoemd onder de naam: “Thijs van Sussen”.

Deze Thijs krijgt “als maeckloen van 400 sechener block per 100 8 guldens. Betaelt 32 gld”.

Hieruit blijkt dat Thijs geen vrachtrijder was, maar blokkreker in dienst of werkende voor de stad Maastricht. In het journaal komen tientallen betalingen aan Thijs voor. Meestal betreft het een paar honderd blokken. Gezien het aantal uitbetaalde blokken aan Thijs is het vrij aannemelijk dat hijzelf verschillende andere werklieden in dienst heeft gehad.

In een andere notitie staat vermeld dat een zekere Dirick P(?) gestuurd wordt naar “de stat berch tot Sussen” om bij Thijs “om steyn” te vragen. Vermeldenswaardig is eveneens de aantekening dat Thijs van Sussen wordt betaald “omdat hij de wech heeft doen maecken aen den Stat Sechenerberch in te faeren”. Als loon ontvangt hij hiervoor 24 gulden.

Zoals reeds eerder aangegeven werden voor de vestingwerken ook blokken uit de St. Pietersberg geleverd.

Voorkomende namen die waarschijnlijk fungeerden als zelfstandige blokbrekers met eventueel medewerkers in dienst (dus eigendom / pachtrecht hadden), waren de reeds bekende Jan van Lichteborch, Anton en Willem Katers, Frans Jaspers, Willem en Thijs Loyen, Jan Swart, Servaes Kreye, Frans in die Clous (Clouys) en als laatste Jan Franssen.

Zij werden per “maetstück” betaald en kregen een vaste prijs van 10 gulden per 100 geleverde blokken. Ook hierbij wordt niet vermeld wat de afmeting van een “maetstück” is.

Zo leverde Jan van Lichtenborg plusminus 16.093, Anton en Willem Katers 18.278, Frans Jaspers 6764, Willem en Thijs Loyen 3064, Jan Swart 5860, Servaes Kreye 1064, Frans in die Clous 2282 en Jan Franssen 414 blokken, waarvan de laatste pas laat in het jaar genoemd werd.

Tussendoor werd er ook voor gereedschap betaald. Zo wordt “Stas Smeets van Lenculen” betaald “voor 6 berchbickelen” en ontvang hiervoor 20 stuivers per stuk. Verder wordt er voor “8 bickelsteyl, t stuck 3 st.” betaald.

38

In dit jaartal van uitgaven komen vele interessante wetenswaardigheden naar voren, maar die roepen ook evenzovele vragen op. Een van de belangrijkste vragen is: welk gedeelte van een groeve onder Sussen deed dienst als de stadsberg van Maastricht? En direct daaraan gekoppeld natuurlijk de vraag: welke toegang heeft “Thijs van Seche der statberchouwer” daar moeten maken? Verder hebben we zelf al eerder de vraag gesteld welke maten de geleverde blokken rond de tweede helft van de 16^e eeuw hadden.

“behoerlicke maten”

Een archiefstuk uit 1546 kan hier enige duidelijkheid in verschaffen (21.055/03 “oud register”/22 en 23). Het betreft een archiefstuk waarbij

de stad Maastricht eisen stelt aan de maten van de mergelblokken, zoals deze aangeleverd moesten worden, voordat men deze mocht verhandelen.

Op “*maendagh den thiende dach van mey*” anno 1546 deelt de “*gemeyne Raedt*” mede dat “*nyemant ... sal moge weyrcken mergelsteyn den sy metter karren, of anderssins inbrengt ... ten sy dat sy hoen behoerlicke maten hebben sullen ...*”. “*Sy die vercoupe mogen te weten*”, en dan komt voor ons een interessante opsomming, “*die cleyn steyne lanck vierende twintich maten en breyt siende twellef maten, ende daer nae dicken stucken breyt siende vierende twintich maten ende lanck siende derden halve voet ende maetstucken lanck siende derden halve (voet) ende breyt vierende twintich maten ende breyt siende onderhalven cleyne steyn*”.

Met andere woorden men had het over drie blokmaten:

“*cleyn steyne*” met een lengte van ± 70 en een breedte van 35 cm.,
“*dicken stucken*” met een lengte van ± 105 en een breedte van 70 cm.,
“*maetstucken*” met een lengte van ± 105 en een breedte van 70 cm, met daarbij nog een breedte van “*anderhalven cleyne steyn*”.

Wat men nu precies met dit laatste bedoelt is ons niet bekend. Het zou een hoogtemaat kunnen zijn, maar vreemd is dat deze extra maat alleen genoemd wordt bij de maat(moet)stukken.

De gebroeders Katers

Diverse in het jaartal van uitgaven voorkomende namen van blokbrekers / vrachtaarders zien we terug in andere archiefstukken.

De gebroeders Anton en Willem Katers komen geregeld voor, zo ook

in een archiefstuk uit 1545, waarin Claes van Limborch (“stedehelder”, stadhouder van St. Pieter) een klacht indient over Anthonis en zijn broer Wilken Buetenacken (Willem Beutenaken) alias Katers, omdat zij “*die steyn vuyten berch gehaelt hebben boven het verbot*”. (01.071/10/44) In de werkboeken (de registers) van Peter Stas de Jonghe worden ook Willem Katers en zijn zoon Jacob genoemd (1561). Zij werken als vrachtaavarders voor Stas want zij “*vermieten en verbonden*” zich voor “*eyn jaer lanck voyr mich (Peter Stas) als mijn huerkar in mijn Steynberch te farden.*”. Aan die tewerkstelling worden ook enkele voorwaarden verbonden. Zo zal Jacob met zijn mergelkarren de “*.... nower vaert mede moeten maeken ende onderhouden*” en als hij “*dickstucken*” wil vervoeren, moet hij vijf van zulke stenen richting ‘t Schoor “*.... op de kar setten*”. Met de “*nower vaert*” zou hier zowel de nieuwe ondergrondse als bovengrondse toegang (de Berchwegh) van Stas bedoeld kunnen worden. (zie vorig artikel)

In 1566 treedt Willem Katers op als getuige in een interessant, maar ingewikkeld proces tussen Henrick Linemans, die eigenaar is van de Hildernissecamp en bijbehorende ondergrond (zie beschrijving Hildernissecamp in het vorig artikel) en Gerrit Mangels. Deze Linemans heeft stenen laten breken door Herman Roefs en Ghijs Harkens. Die blokken liggen opgeslagen onder zijn gebied. Gerrit Mangels is als “*meyster*” van de vrachtrijders in dienst van Gerrit Jaspers en Peter Stas en hij heeft zich verbonden om stenen voor hun te vervoeren en aan te leveren. Mangels, die dus meester is van diverse vrachtrijders, onder andere van Willem Katers, geeft hun de opdracht om op een bepaalde plaats in de groeve stenen op te laden en deze bij Peter Stas af te leveren. Linemans zegt echter dat deze stenen van hem zijn en dus ten onrechte “*gelaeden en outgevaeren*” zijn. Zowel Linemans, Jaspers, Stas als Gerrit Mangels en zijn “*voerluyden*” worden opgeroepen om te getuigen.

Willem Katers en de andere vrachtrijders verklaren dat “*Gerrit hunner meyster*” hun slechts een opdracht heeft gegeven en dat “*sij steyne opgelaeden en out gevaeren*” hebben “*hogtans niet weten dat sij onder ymans erff were*”. (01.071/14/27, 28, 29)

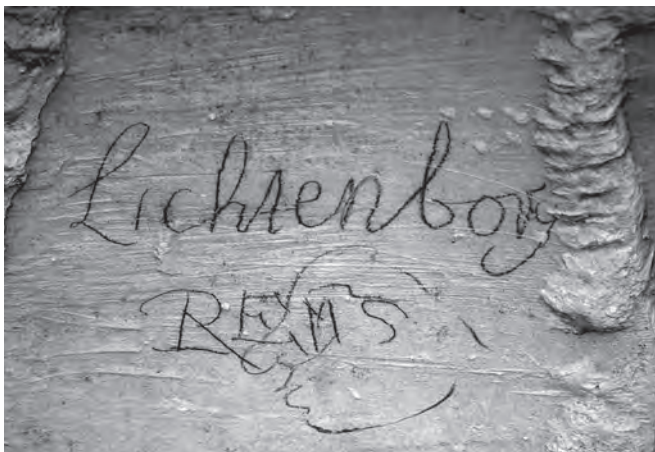
De vrachtrijders wisten dus niet dat de stenen die zij opgeladen hadden niet opgeladen hadden mogen worden. Zij hadden slechts een opdracht uitgevoerd. Hoe dit conflict is geëindigd, is vooralsnog onbekend. Een “uitspraak” is namelijk niet gevonden.

Opvallend is dat rond de helft van de 16^e eeuw de gebroeders Katers vaker genoemd worden als zijnde blokbrekers, maar dat zij op latere leeftijd als vrachtrijders hun diensten aanbieden.

Terugkomende op de reeds voorgekomen naam “van Sittard”

Ook Jacob van Sittard klaagt (1551) over de broers Katers en “*hunnan berchhouweren*”. (01.071/10/213v) Waar deze klacht precies over gaat is uit het archiefstuk moeilijk op te maken.

Een paar jaar eerder, op 11 juni 1545, klaagt dezelfde Jacob van Sittard over Jan Haex alias Mostart, Steven Hanen en Thijs Fuegen omdat zij “*sijnen mergelberch uitgewerckt en doen wercke sonder sijn consent*” (toestemming). Als getuigen worden o.a. gezworen bergmeters van Luik genoemd, hetgeen de opmerking in het vorige artikel bevestigt dat men bij conflicten, waarbij uitgemaakt moest worden of een exploitant zich al of niet op eigen terrein bevond, gebruik maakte van de expertise van deze uit Luik afkomstige bergmeters. (01.071/10/45) De ondergrondse locatie waar dit conflict om draait is onbekend.

AFBEELDING 5: De naam "Lichtenborg" zoals men deze op meerdere plaatsen in het Zonnebergstelsel terug kan vinden

40

Het feit dat menig blokbreker bewust of onbewust blokken brak uit een gebied waarvoor hij geen toestemming had, heeft voor de nodige conflicten gezorgd. Die, gelukkig voor latere onderzoekers, in archiefstukken bewaard zijn gebleven en dus een bron van informatie zijn.

Stas

Terugkomend op het hiervoor aangehaalde Maastrichts journaal van uitgaven uit 1551 (RHCL, 20.001A Indivieze Raad Maastricht, inv. nr. 701), is het hierbij misschien een van de lezers opgevallen dat tussen de vele genoemde namen de naam "Stas" niet voorkomt. Een naam die bij de "mergelgroeven-geïnteresseerden" steevast als **de** mergeexploitant van de St. Pietersberg genoemd wordt en in diverse boeken, brochures, lezingen, enz. een belangrijke plaats inneemt. We moeten hem echter ook

weer niet te hoog op een sokkel plaatsen. Hij was een normale exploitant tussen, even belangrijke, anderen.

Dat diens naam niet voorkomt is echter niet zo verwonderlijk, omdat pas in 1553 de gebroeders Jan en Peter Stas zich inschrijven in het metselaarsambacht van de stad Maastricht en daarmee de weg vrijmaken om daar te mogen gaan handelen in mergel(blokken). (21.055/03/242) Hun inschrijving ziet er als volgt uit: "1553 Peter Stas ende Jan Stas gebroeders gantze amb(achts)luyde". Zonder al te ver op details en uitzonderingen in te gaan kon men zich dus in die tijd inschrijven, mits men voldeed aan allerlei voorwaarden, voor het hele of halve ambacht. Zo was het "gantze" ambacht erfelijk, het halve ambacht niet. Verder was het halve ambacht eigenlijk alleen bestemd voor kooplieden en handelaren.

In "martij 1554" duikt de naam Stas weer op. Het betreft hier "Jan Stas", waarvan de naam voorkomt in een voogdgeding. (01.071/11/losbladig) Hierin krijgt Jan Stas en "syn werckluiden" een verbod opgelegd om te werken en zij "sullen noch varen noch ghaen noch staen" "inden Herenberch". (= de Vrijheidsberg, zie B blz. 18, vorig artikel) Alleen inwoners van St. Pieter hebben toestemming om uit de Vrijheidsberg blokken te halen. Tevens mag Jan Stas "vanweghe Jan van Liechteborch" door "sijn gat en noch erff niet te varen".

Jan (en Peter Stas) hebben dus een probleem. De Vrijheidsberg is verboden gebied, de uitgang(en?) van Lichtenberg mogen ze niet gebruiken en zo ontstaat dus de noodzaak tot het maken van een eigen uitgang. Was dit probleem, het geen uitgang hebben, misschien de aanleiding voor

de familie Stas om later in hetzelfde jaar de ingang aan de Ganzendries aan te leggen (zie vorig artikel)? Een verdere bevestiging voor deze veronderstelling zou een archiefstuk uit juni 1555 kunnen zijn. (01.071/11/91) In deze akte wil de familie Stas dat Jan van Lichtenborg de kosten die zij gemaakt hebben voor het maken van *“dat gaet”*, door de bode *“gecondicht over ein halff jaer of daaromtrent”*, dus ongeveer een half jaar eerder gemaakt, zal betalen. Dit als zou blijken dat zij ten onrechte een verbod in maart 1554 hebben gekregen om gebruik te mogen maken van de uitgang van Jan van Lichtenborch. De uitspraak in dit conflict is onbekend. Zo wordt het steeds aannemelijker dat de familie Stas toch de toegang aan de Ganzendries gemaakt heeft.

Momenteel vindt er een onderzoek plaats in het Noordelijk gedeelte van de St. Pietersberg, waarbij de aandacht uit zal gaan naar opschriften uit de “Stas-periode” en in het bijzonder zal er gekeken worden naar het door J. Caris (SOK-Mededelingen 57) aangehaalde rood opschrift uit 1554 als zijnde het jaar dat daar een uitgang gemaakt is.

Het zou prachtig zijn als deze toegang definitief aan de Peter Stas zou kunnen worden toegeschreven.

De familie Stas en voornamelijk Peter Stas breiden hun belang in de mergeexploitatie uit. In een archiefstuk, gedateerd 21 maart 1555, draagt Claes Weerts *“alsullick goet van Steinberch”* over aan Nijs Hoens, die tegelijkertijd en op zijn beurt weer toestemming geeft aan Peter Stas de Jonge en Mechteld *“sin hujsvrouwe”* om *“na berchs recht en soo lange als daer stein in is”* te werken aan *“den stein onder der erden onder sin lant en onder sinnen wingaerd t gelegen in de vrijheit van Sinte Peters”*. (01.071/11/19)

Op 30 mei 1555 draagt Jan Stas het recht over dat hij heeft m.b.t *“den steinberg onder der erden te weten van stein en nijet dat lant gelegen inde vrijheit van sinte peters tot oirbaer en behoeff peter stas synnen broeder*

en synnen rechten erven”. (01.071/11/24)

Op 20 mei 1557 ruilt Bernard van Aust 12 roeden akkerland met Jan Stas. *“Ter selver tijt”* krijgt Peter Stas *“errfelicke vaijrt en passaijge daer te varen”* onder de voornoemde 12 roeden akkerland van zijn broer Jan Stas. (01.071/ 51/44 en 45)

Tevens koopt Peter Stas diezelfde dag, van zijn broer Jan (die gehuwd is met ene Elisabeth), een stuk land van 5 bunder en 4 groot roeden, *“gelegen inde vrijhijt van Sinte peters”* voor de som van 8 jochemdaalders per groot roede. (01.071/51/45)

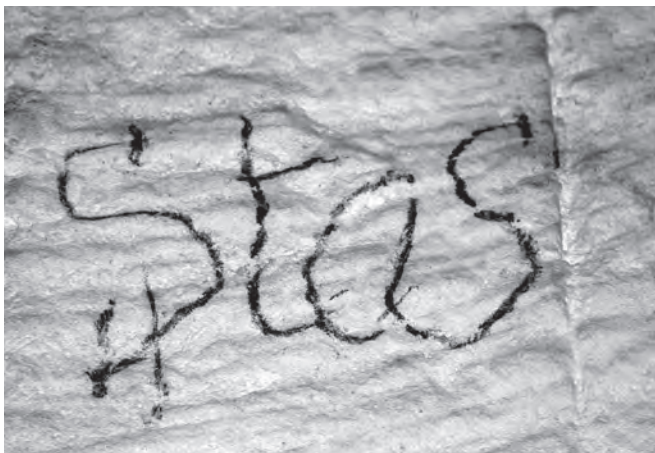
Peter Stas de Jonge timmert goed aan de weg. In 1560, op 19 maart, wordt Peter Stas rentmeester van de Armentafel der Heilige Geest te Tricht (een instelling voor de armenzorg). (20.121/03)

Het toeval wil, als het al een toeval is, dat in hetzelfde jaar de werkboeken *“Mynen Steynbergh”* van Peter Stas beginnen. (16.1139/190 en 191) Wat de werkboeken betreft, hier zullen wij niet dieper op ingaan, omdat deze ten tijde van het schrijven van dit artikel bestudeerd en beschreven worden.

De vader van Jan en Peter Stas de Jonge, dus Peter Stas den Alden, *“goldsmet”* van beroep en wonende te Maastricht, moet voor 25 december 1566 gestorven zijn omdat op die datum Huibert Stas zijn erfdeel van een derde huis, genaamd *“t Gulden Hert”*, verkoopt aan zijn broers Jan en Peter. (20.086A/716/461)

Peter Stas de Jonge moet voor 24 maart 1578 gestorven zijn, daar Peter Stas, soone van wijlen Peter Stas (de Jonge) en Mechteld Heris, oud omtrent 28 jaren, die datum een stuk land verkoopt (zie vorig artikel).

Terugkomende op het zogenaamde *“huismerk”* van Peter Stas, waarvan de authenticiteit als zijnde een teken van de Peter Stas de Jonge door de schrijvers niet als een vaststaand feit wordt erkend daar directe bewijzen

AFBEELDING 6: Een van de weinige opschriften met de naam "Stas", nu nog te zien in de Zonneberg

42

vooralnog ontbreken, is het interessant om hieraan toe te voegen dat bij het merkteken diverse verschillende jaartallen staan. Als we het teken verbinden aan de familie Stas, dan zou dit teken door meerdere generaties Stas gebruikt kunnen zijn. Zo komt hetzelfde teken in de Lacroixberg voor, u leest het goed, met het jaar 1575, de tijd dus dat Peter Stas de Jonge leeft. Mocht het teken dus aan de familie Stas toegewezen kunnen worden, wat was dan hun belang in de Lacroixberg? Zeer waarschijnlijk komt de familie Stas wel uit deze contreien.

In de Zonneberg staat bij het teken o.a. het jaartal 1584. Peter Stas de Jonge (degene die verantwoording aflegt in de werkboeken) is dan echter reeds gestorven en het teken zou dan van zijn zoon Peter Stas, laten we hem ter onderscheiding "de Jongste" noemen, geweest moeten zijn.

De familie Stas blijft vragen oproepen. Hoe zijn de familieverhoudingen? Waar komt de familie vandaan? Waar woonden zij? Wie schreef de

werkboeken? Waar is de familie gebleven en naar wie zijn hun (mergel) belangen overgegaan?

Ook moet er, gezien de archiefstukken, een familiale en zakelijke verbinding zijn geweest tussen de familie Stas en de familie "Palant". Een naam die met de mergelontginning in verbinding gebracht kan worden en ook als opschrift in de St. Pietersberg voorkomt.

We hopen dan ook dat het onderzoek naar de werkboeken meer duidelijkheid zal geven.

Rond het jaar 1500

Zoals we reeds aangaven, komen naargelang we verder terug gaan in de tijd, steeds minder archiefstukken over de mergelontginning, voor hier toegespitst op de St. Pietersberg, voor.

In het dingboek van St. Pieter uit de jaren 1495-1507 (01.071/7) komen we in een ongenummerde folio nog een interessante akte tegen. Heynrich Happart (hij was o.a. schout van St. Pieter), Paes Hermans en Johan Thijs pachten een stuk berg (ondergronds) in bezit van Herman Hoen. Hiervoor betaalt men jaarlijks roggepacht en een geldbedrag. Voldoen de drie heren hier niet aan dan mag Hoen, als eigenaar, met de bode van St. Pieter de berg sluiten: "*sall herman metten boede sint peter hoen de berch mogen doen sluten en alle wercken vercoupe en verbeure*". De drie pachters moeten dan als tegenwaarde van de verschuldigde pacht evenredig mergel en blokken leveren. Over welk deel van de berg men het hier heeft is onbekend en niet uit het archiefstuk op te maken.

Afsluiting

De eerste en dus oudste, voor zover tot nu toe bekende, gebeurtenis waarbij het grondgebied van Lichtenberg en de mergelwinning een rol spelen betreft een door J. Silvertant aangehaald conflict uit 1431 “inzake de rechten op de mergelwinning ter plaatse”. In dit conflict tussen de heren van St. Martin (Luik) en Rogier van Lichtenborg worden door St. Martin als bewijsvoering bronnen uit 1281 en 1282 aangehaald. Uit deze bronnen zou moeten blijken dat “de berg die men Caestert noemt” tot het grondgebied van St. Martin behoort. (“Caestert een mijnbouwarcheologische erfgoedsite”, J. Silvertant, p. 13)

Met de verwijzing naar het bovenstaande aangehaalde archiefstuk willen wij dit artikel afsluiten. Wij zijn ons ervan bewust dat veel zaken onbesproken zijn gebleven en zo zullen er ook nog vele vragen blijven bestaan. Zou men nog verdere informatie over de vroegste periode van mergelontginning van de St. Pietersberg willen vinden, dan zal men de archieven van de kapittels, kloosters en kasteelheren moeten onderzoeken, die bezit en rechten hadden op en in de St. Pietersberg.

Bronnen

De meeste stukken zijn afkomstig uit de archieven van het RHCL, het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht

- * **01.071** Hoog- en Laaggerecht en Gezworen Raad van St. Pieter 1436-1796
- * **20.001A** Indivieze Raad Maastricht, inv. nr. 701
- * **20.086A** Brabants Hooggerecht Maastricht, inv. nr. 716, folio 461
- * **20.121** Provisoren en Rentmeester van de Armentafel der Heilige Geest te Tricht, inv. nr. 03
- * **21.055** Ambachten en ambachtsbeurzen, inv. nr. 3, oud register
- * **16.1139** “*Mynen Steynbergh*”, Peter Stas, inv. nr. 190 / 191
- * **16.0617** Familie Collette te Maastricht
- * **BORY DE SAINT-VINCENT-1821**: *Voyage Souterrain Ou Description Du Plateau De Saint-Pierre De Maestricht*. Nederlandse vertaling, BROUNER, F.H.- 1995
- * **CALVETE DE ESTRELLA, J.C.- 1552**: *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso principe don Phelippe*. (p. 560-562)
- * **SILVERTANT, J.- 2010**: *Caestert een mijnbouwarcheologische erfgoedsite*. (p. 13)
- * **THEWISSEN, H.- 2007**: *De (goede) ambachten van Maastricht 1135-1795*. (p. 88-94)
- * **AMENDT, K.- 2009**: *De invloed van geologische factoren op de ontginning in het gangenstelsel Zonneberg*. SOK-Mededelingen 52
- * **AMENDT, K.- 2010**: *De afgraving van de Sint Pietersberg en een ingangspartij zuidelijk van Lichtenberg*. SOK-Mededelingen 53
- * **CARIS, J.- 2012**: *De Ganzendriestunnel*. SOK-Mededelingen 57
- * **JENNEKENS, P. & HABETS, R - 2013**: *Diverse mergeexploitanten in het noordelijk deel van de St. Pietersberg in de 17^e en 18^e eeuw. Deel 1*. SOK-Mededelingen 59

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

SHD Grafimedia, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

FOR SUMMARIES IN ENGLISH, PLEASE CONTACT THE EDITOR AT

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterrania Brittanica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 7,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
op rekeningnummer
IBAN NL71 INGB 0002 2055 89
BIC INGBNL2A
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Godsweerderstraat 2, 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 7,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 9,00 (inclusief verzendkosten)
over te maken op IBAN: NL31INGB0000429851, BIC: INGBNL2A
ten name van het Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Melick
(publicatiebureau@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres,
postcode en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608

provincie limburg

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

*Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460*